

Digitales Brandenburg

hosted by Universitätsbibliothek Potsdam

dor ha-haśkala be-rusiya

Margulis, Menaše

Wilna, 1910

הינשה הפוקתה

urn:nbn:de:kobv:517-vlib-5803

מצב היהודים על ידי ההשכלה, שהוציא לפעולה את כל אשר בקש אובארוזוב לעשות, הוכרח לצאת מרוסיה לא רק בלי רעש, כי אם גם לפי הנשמע כמתגנב. אחרי כל הסברות שהבאנו בזה עוד לא נפתרה החידה הזאת.

התקופה השנייה.

בדברי התקופה הראשונה להשכלת יהודי רוסיה, שאפשר לכנותה בשם התקופה הלילינטאלית, תארנו את התסיסה הפנימית שנראתה במכתר קהלות היהודים ברוסיה עד שנות הארבעים; אנחנו הראינו את שאיפות „אוהבי ההשכלה החדשה“, אשר לא מצאו להם ימים רבים ידים לפעולתם גם באחד ממקצועות החיים הצבוריים; אנחנו בארנו בשרשומים כוללים את הנסיונות שעשתה הממשלה, בהפצה למשוך את היהודים אל ההשכלה הכללית, ואת המכשולים אשר פגשו בדרךם אותם היהודים, שכבר קנו השכלה גבוהה אם הפצו ליהנות ממדעיהם הנאה המרית; גם העירונו על התיחסות הממשלה אל היהודים ועל התקנות שתקנה להטבת מצב היהודים על ידי ההשכלה; ראינו, כי בראשונה הבישו היהודים בהשרונות על פעולותיה של הממשלה בדרך הזה רק בראשונה, בעת אשר היו פעולותיה מכוסות בערפל שבלשכת הסופרים, וכי שמהו מאד בכל הקהלות על הפצת ההשכלה, כשהודיעה הממשלה בגלוי על ידי לילינטאל את השקפותיה על הדבר הזה; גם הוברר לנו, שרק בשביל שהתחילה הממשלה לעשות את שלה בגלוי בלי הסתר דבר, עלתה בידה להוציא לידי פעולה את הרעיון הזה—להעלות את היהודים משפל המצב שהיו שרויים בו בימים ההם; ולאחרונה ראינו, כי סוף מעשי הממשלה היה פתיחת בתי ספר מיוחדים ליהודים. פתיחת בתי הספר האלה היא תחלת התקופה השנייה להשכלת יהודי רוסיה, היא התקופה אשר דנו בה לא על יסודיה העיקריים של הפצת השכלה בין היהודים, כי אם על התחבולות הרצויות ביותר לתכלית זו. אם בתקופה הראשונה היתה כל דאגת הממשלה למצוא את הדרך היותר נכון להשלמת הפצה, ואחרי

פקפוקים ארוכים עברה משיטת ההשכלה הכללית, שרצו למשוך את היהודים אחריה, אל שיטת בתי ספר מיוחדים ליהודים—הוצרכה הממשלה ליגע הרבה גם בתקופה שניה זו כדי לבור את הדרך הזה שבהרה בו, כפי האפשר, באופן קל ובלתי מורגש ליהודים בעצמם, או, בלשון אחרת, למצוא תחבולה, שלא יהיו היסודות שאחזה בהם הממשלה בדבר השכלת היהודים מתנגדים להתפתחותם הרוחנית והדתית של היהודים כדי שלא יש לבנם בגלל זה מכל שיטת הממשלה בענין זה. בשעה שאובארונו מתנגד ללמוד התלמוד בהוצאתו אל הקיסר „ומשאיר את הלמוד הזה רק למראה עין“ הוא שואל פעמים אחרות, אם ראוי לפרסם שפועלת בתי הספר מכוונת נגד פעולת התלמוד, ובא לידי מסקנה שאין צורך בדבר וגם לא טוב לפרסם¹⁾ על פי היסוד הזה היה נחוק, כמובן, להשתמש באמצעים, אשר לא תגלינה על ידם כוונת הממשלה הסתרות, ואף על פי כן תהי פעולתם הזקה לשרש את המסורות התלמודיות מתוך היהודים. השיטה הזאת, הגובעת מהשקפתו המסותרת של אובארונו על התלמוד, הביאה לידי מלהמה בקרב היהודים, והמלהמה הזאת, אף על פי שהתנהלה בלאט, הטילה סער בכל הלככות ונהשבה כל ימי התקופה השניה הזאת. וכשם שהתקופה הראשונה מחוברה בעניניה אל שם לילינטאל, אשר קבל עליו להטות את לבב היהודים למסור את בניהם אל בתי הספר שיסדה הממשלה בעדם, כך מחוברה התקופה השניה אל שם מאנדלשטאם, שקבל עליו להוציא לפעולה את מהשבת הממשלה על דבר החלפת התלמוד, — שהשאירה אותו הממשלה רק למראה עין — בספרם אחרים ערוכים ברוח הממשלה. ההשתדלות להוציא מהשבת זו לפעולה הביאה לנו את הענין הנודע בשם ענין מאנדלשטאם, אשר העיר שאון רב בעתו ומשך עליו לא רק את עיני הקהלות היהודיות כי אם גם עיני רבות מספרות הממשלה, אשר הקרו ודרשו בו כעיון רב. אחרי מהאות ארוכות מצד קהלות היהודים ואחרי מחלוקות ארוכות בין מוסדים ממוסדי הממשלה ובין פקידים שונים, לא יצא מהענין הזה, כמובן, כל מאומה; אך אף על פי כן הספיק

¹⁾ „Не должно и даже не нужно“. Доп. къ Сборн. пост. 80 мин. нар. просв. 1863—1864. Слб.

להמעיט את האמונה בממשלה וב„השכלה“ שנוצרה בהשפעתה ובתמיכתה.

אך בטרם נעבור אל התחבולות שבהרו בהן להגשמת השיטה שהחזיקה בה הממשלה, עלינו לבאר את עיקריה של שיטה זו, למען יוכל הקורא לשוות לו מושג ברור על אודותיה ולשפוט עמנו יחד, עד כמה מתאימים אל המטרה אותם האמצעים שבהרו בהם להגשמתה. שיטה זו ראויה לעיין בה בפרטות יתרה, לפי שעובדה בשלמותה על יסוד העיון בחיי היהודים ובצרכיהם האמתיים, ויכולה היתה להביא באמת לידי התוצאות הטובות שרצו בהן אלמלי לא נראה הסרון טכסים בהגשמת הצד הקשה שבה ביותר ואלמלי הושם לב אל הסעיף הראשון של העיקרים האלה, שנאמר בו: „פה יפורשו האמצעים להשגת המטרה הזאת ותבואר הדייקנות ההגיונית הנהוצה בפקודות המינוסטריום להשכלת העם.“¹⁾

ממשלת רוסיה שאפה תמיד לקרב מעט מעט את היהודים אל יושבי הארץ הנוצרים ולשרש את אמונת ההבל ואת הדעות המשובשות המזיקות היוצאות מלמוד התלמוד. להגיע אל המטרה הזאת אמרה הממשלה על ידי הפצת „השכלה אורחית“ בין היהודים שבזאת נתן להם היכולת „ליהנות מן הטובות הראויות להם על פי מעמדם“²⁾ ועל ידי זה שיעירו בהם בעזרת ההשכלה את הכרת התועלת של עבודה פוריה, שהכרה זו מסוגלת להשיב את מצבם. הממשלה הכירה, כי משיכת היהודים אל בתי הספר הכלליים לא תוכל להביא את התועלת הרצויה.³⁾ התוצאה המעציבה הזאת נחשבה לפני איון הסרונות מיוחדים לעם היהודי, אך אנהנו כבר

¹⁾ С6. пост. и пр. II стр. 380.

²⁾ שם 387.

³⁾ אובארוב אומר, כי „ההתר שהתירו ליהודים להתקבל אל בתי ספרנו האורחיים לא הביעו לנו כל תוצאה רעה; להפך הוא המציא לנו הלמידים וסטודנטים תרוצים ומוכשרים, שעזבו ברצונם הטוב את כל סימני שבטם החיצונים. (ובזה הלא אין כל ספק, שהסימנים החיצונים האלה רעים מאד לעומת סימניהם החיצונים של העיקריים! (המתרגם), Доп. и пр. 1803—1864 703,—704

צו למשורך
—הוצרכה
את הדרך
ש ליהודים
יו היסודות
התפתחותם
ל זה מכל
וד התלמוד
ה עין" הוא
מפר מכוונת
בר וגם לא
להשתמש
הנסתרות,
התלמודיות
סותרת של
המלחמה
כל הלכות
פה הראשונה
עליו להטות
דה הממשלה
אם, שקבל
בר התלפת
גין — בספרם
מהשבה ה
שטאם, אשר
ללות היהודיות
יו ודרשו בו
אחרי מחלוקות
שונים, לא
פי כן המפי
1) „He
so мин. нар.

בארנו, עד כמה יכלו היהודים, שהלכו אחרי הממשלה בדבר הזה, ליהנות מהזכויות שניתנו להם על פי חוקי שנות 1804 ו-1835, ועד כמה יכול החוק המפורש להיות ערובה נאמנה ליהודים בעלי ההשכלה הגבוהה לימים הבאים. את ההבטחות האלה, את ההבטחות שלא נתקיימו, יש להשוב לסבת המאון שמאנו היהודים בעת ההיא בהשכלה כללית; והמאון הזה בעצמו, מה שאמרו על היהודים, שאין בהם כל שאיפה להשכלה כללית, לא היה בהם כלל, כמבואר למעלה שהיו בנייהם מפלגות שלמות של אנשים עוסקים בהשכלה לשמה, שלא לתועלת המרות לנפשם וגם נרדפו על השכלתם מחוץ ומבית. על המעשים האלה יש לנו ראיות הרבה בהרצאת אובארוב; גם ידוע, שבטרם נוסדו בתי הספר מטעם הממשלה, כבר פתחו להם היהודים בעצמם בתי הספר מכוונים לפתח בקרב העם עיקרי אורחות כללית. על כן אי אפשר להסכים לדעת האומרים, שהמטרות הלאומיות שבידי היהודים הן הפריעו אותם מלתת את בניהם אל בתי הספר הכלליים, יען כי בלי כל ספק היתה אחת הסבות העיקריות לזה גם משובת הנוצרים הצוררים את היהודי גם בעודו בבית הספר גם אחרי גמרו את שעוריו. גם עתה¹ נרדפים התלמידים היהודים בהרבה גימנאזיות פרטיות וגימנאזיות של הממשלה, ורודפים אותם לא רק תלמידים מהכריהם הנוצרים, כי אם גם המורים בעצמם, ויש מורים מכנים שמות של גנאי לתלמידיהם היהודים. גם באוניברסיטאות מתיחסים סטודנטים ברגשות איבה מקדמת אל הכריהם היהודים, אף על פי שהיהודים האלה זכרו בלי כל ספק את כל מסורותיהם הלאומות המיוסדות על התלמוד. והסטודנטים הנוצרים האלה יש להם היקש הגיוני נכון: הם מקישים ואומרים בלכסם:— גם אחרי גמר שעוריהם במדרגה מדעית אין הכריהם היהודים מתקבלים לכל משמרת פקודה שיש בה השפעה שכלית-הנוכית על הנוצרים, רק בשביל שלא יכניסו עיקרים תלמודיים במדעיהם, הלא הדעת נותנת, שסטודנטים-יהודים בעודם שומעים שעורי האוניברסיטה בודאי אינם נקיים לגמרי

¹ הרכבים נכתבו עוד בימי אלכסנדר השני, ובימי אלה (שנת 1910) תחת "גם עתה" זה, ראוי ותקן "גם או", או "גם בימי הטובים ההם". המתרגם.

מחסרונות לאומיים. בכך אין בידנו תשובה מוחלטת על השאלה: „מה הוא הדבר אשר הפריע את היהודים מלכת אל בתי הספר הכלליים, מסורותיהם הדתיות של היהודים¹⁾, או דעותיהם המשובשות של הנוצרים (על אודות היהודים), שהיו מסורות בדיהם מאבותיהם ומאבות אבותיהם? אין כל ספק, שלא היהודים בלבד היו הגורמים בדבר התרחקותם מעל הארץ, והחיצות לפתוח ולהחזיק בתי ספר מיוחדים ליהודים יצאה — אם נדבר במתינות יתרה — מההשדנות שבין שני הצדדים יחד, שאין לנו צורך במקום הזה לעיין בערכו ההיסטורי. השאלה זו — אם צריך להחזיק בתי ספר ליהודים אם לא — כבר יש לה ספרות שלמה, ובה נוארו בפרטות כל מעמי קיומם של בתי ספר כאלה; אבל אין חפצנו לברר שאלה זו לפרטיה, אנחנו חשבנו לנו לחובה לנגוע בעיקרה רק על מנת לסתור את דעת האומרים, כי הממשלה נוכחה, שהיהודים לא השתמשו בזכות הנתונה להם למסור את בניהם אל בתי הספר הכלליים, מפני המדה המיוחדת להם להתרחק מעם הארץ.

על כל פנים כך היה מעשה: חממשלה הכירה, כי נתון לעבור משיטת ההשכלה הכללית אל שיטת השכלה מיוחדת ליהודים, ועל כן, אחרי אשר הראינו את המטרה אשר שמה לה בדבר שנוי מצב היהודים, עלינו לבאר בזה את העיקרים שקבלה הממשלה לענין 1) הגבלת אופים של בתי הספר הנוסדים, 2) הגבלת יחוסה שעל הממשלה אל שיטת ההשכלה שהיו ליהודים מכבר ואל למודם הפרטי והביתי 3) והדרך שבחרה לה הממשלה בלמוד הדת בבתי הספר המיוחדים ליהודים.

קודם כל דבר עלינו להעיר, כי צדקה הממשלה מאד בזה שגמרה להוזהר מכל שנוי פתאומי מתמיה. על פי הרעיון הזה ועל פי ההכרה שבכל זאת נראות בקרב היהודים שאיפות להשכלה כללית, החזיקה הממשלה גם אחרי פתיחת בתי הספר ליהודים

¹⁾ גם פה מערכב המחבר דתיות ולאומיות: פותח בלאומיות ומסיים בדתיות. בכלל אין הדברים בפתרון שאלה זו תשובים עכשיו מצד עצמם, אלא שכדי הוא לקרוא ולראות איך דנו בה בדורות האחרונים שלפנינו, שגם זו תורה היסטורית נכבדה, המתרגם.

בסניפים 104 105 110 ו-111 שבחוק שנת 1835, ולא נעלה דלת בפני היהודים הרוצים להכנס אל בתי הספר הכלליים. גם בתי הספר המיוחדים לה' דים נחשבו בעיני הממשלה אך למדרגת מעבר, למטבעת מהברת, שבכחה להכיר את היהודים אל החיים האנושיים הכלליים. בעזרת בתי הספר ליהודים אמר אובארוב „להועיד פני היהודים הצעירים אל בתי הספר הבינונים והגבוהים“¹⁾ ובמקום שתראה שאיפה מיוחדת בקרב צעירי היהודים להשכלה גבוהה, אמר להיות להם בזה לעזר על ידי הרחבת הפרוגראמה של בתי ספריהם. וכדי לעשות סייג בפני ההתנגדות המסתרת „במסגרת החיים הביתיים ובהשכת הלחץ הנושן“ אמר לקיים מה שמתקיים מאליו, היינו שלא לסגור מיד את כל בתי הספר הפרטיים שהיו להם מכבר, כי אם לסגור מעט מעט במדה שיוסדרו בתי הספר החדשים.¹⁾ הכינה והודעות הנראות בזה במעשי הממשלה, שיוסרו ידיעה נאמנה במצבם השכלי והמוסרי של יהודי הימים ההם, הן סבותיו הנאמנות והמוכנות של רוח השלום שקבלו בו היהודים את בתי הספר שיסרה הממשלה בעדם: מצד אחד לא היתה הממשלה למכשול לאותם היהודים, שלא הגיעו עוד לידי הכרת נתיצתה של השכלה נכונה, ומצד אחד לא הורע כחם של אותם שהרגישו שאיפה מיוחדת להשכלה כללית שלא כבימים האחרונים. את ההתיחסות הנכונה הזאת אל השכלת היהודים אנו מוצאים גם בתכונת בתי הספר התחתונים, כפי מה שרצתה הממשלה להכשירם לצרכי היהודים. על דבר בתי הספר העליונים המיוחדים ליהודים אין לנו אלא לאמור, שבמרוצת הימים נמתה הממשלה מן הדרך, אשר התותה לה בראשונה ובגלל זה היו מעשיה בהם כמו שתירה למהשבתה הראשונה שחשבה עליהם. אך בזה נדבר במאמר מיוחד, ופה הפצנו להודיע לקורא את עיקרי מתשבות הממשלה בדבר הזה.

ובכן נדבר קודם כל דנה על בתי הספר שאמרה הממשלה ליסד בעת ההיא ליהודים.

¹⁾ „Направить молодыхъ евреевъ въ среднія и высшія учебныя заведенія“ Доп. къ сборн. постанов. по мин. Наз. Просв. стр. 700.

על פי יסודי השכלת היהודים מיום 13 נויאבר שנת 1844 הוחלט לפתוח בתי ספר תחתונים וגבוהים. התחתונים היו משני מינים: ממדרגה ראשונה בשעור בתי הספר לרוסים ממדרגה זו (приходскія) וממדרגה שניה—בשעור בתי הספר המהוויים. ובתי ספר גבוהים נפתחו רק שנים בשם בתי מדרש רבנים בשעור המדעים הכלליים ובתי הספר הבינוניים הכלליים. מטרת בתה"ס מהמדרגה הראשונה היא הפצת הידיעות היסודיות הדרושות הרבה או מעט לכל יהודי; בתה"ס מהמדרגה השניה יש להם מטרה מיוחדת להכשיר את צעירי היהודים למעמדות הסוחרים והם בעלי הרושת המעשה; ולבתי מדרש הרבנים מטרה נפולה: א) להכין מורים לבתה"ס ליהודים משתי המדרגות הראשונות ב) ולהכין רבנים. בתי הספר האלה עומדים תחת השגחת השלטון הכללי של בתה"ס, ובמקום שזה קשה מפני סכות מקומיות—תחת השגחתם של פקידים מיוחדים בשם אינספקטורים מהוויים ופולכיים לבתה"ס ליהודים. החוקת בתה"ס האלה תהיה על השבון מקורים מיוחדים למטרה זו. המקורים האלה הם המכס המיוחד, המוטל על היהודים בשם "מכס הנרות" ומס לתועלת במה"ס ליהודים מבתי הדפוס של יהודים על יפוי הכה להדפיס ספרים עבריים. ולפי שאחד המקורים האלה יש לו יחס מרובה אל ענין מאנדילשטאם, אנהנו חושבים לנו לחובה לבאר בזה בקצרה עיקר דיני מכס הנרות ויפוי הכה של החוקת בתי הדפוס העבריים.

בחוקי מכס הבשר נאמר: "ליסוד בתה"ס ליהודים שהוא סעיף הוצאה בפני עצמו, יוטל, על פי הבקשה שבקשו היהודים בעצמם, מכס מיוחד על הנרות שמדליקים, לשבת, והמכס הזה יכנס לרשותו של המיניסטרוים להשכלת העם. ולענין גבית המכס הזה, הריהו עתיד להמסר בחכירה למוכסנים על פי טכסה קבועה, אשר תהלק לארבע מדרגות, על פי הסדרים אשר יושמו בזה על ידי שני המיניסטרוים, של עניני פנים ושל השכלת העם יחד". על יסוד הדברים האלה הוכרו על ידי שני המיניסטרוים הנזכרים "כללי גבית מכס הנרות מהיהודים בעד בתי הספר ליהודים", והכללים האלה "נתקבלו למעשה בדרך נסיון לשלש שנים", על מנת לחבר כללים קבועים אתרי בן לכשיאספו את כל הידיעות

הדרושות להשואת המכס ולעשיית סייגים מפני מעשי רמאות, הכללים ההם, שתפרכמו ביום 1 לספטמבר בשנת 1846, נאמר, שמכס הנרות הוא תשלומים קצובים בעד הנרות, שהיהודים מדליקים בלילי שבתות וימים טובים. מכס הנרות נגבה על פי מעמדו ומצבו החמרי של כל יהודי, והיהודים נחלקים לענין זה לשלש כתות: לטהורים, לעירוניים היילים במכס ולעירוניים פטורים ממנו. הכתה השניה נחלקת בעצתה לשלש מחלקות לעירוניים אמידים, לבינוניים ולדלים. סכום המכס יקצב על פי מצבם החמרי של היהודים, ואפשר לשנותו מקצה כל תקופה של חכירה. הכירת המכס היא אחת לארבע שנים. ענין התחרות בהכירת המכס הוא רק נכיון פרוצנטים מהסכום הנקצב להוצאות הגביה, ושכר המוכסן אין להעלות בשום אופן ליותר מעשרים קופ. לרובל. אם תצטרך הממשלה באופנים האמורים בחוקי מכס הבשר (קורובקה) לעזוב את סדר החכירה ולגבות את מכס הנרות על השבונה, אפשר למסור את גבית המכס לידי יהודים נאמנים, על פי המלצת ראשי גילי הלמורים, באופן שיהיו היהודים האלה עוסקים בזה בדין קומיסיונרים, ולקחת מאתם ערבוות כסף על פי החוקים הקבועים לזה. להשגחה על מעשי המוכסנים יונהגו פנקסאות של שוכרים.¹

המקור השני הוא, כמו שאמרנו, המס בעד זכות הדפסת ספרים עבריים, שלא ניתנה אלא לשני בתי הדפוס—האחד בוילנה (דפוס ראם) והשני בו'שומיר—והיו בתי הדפוס האלה נמסרים על ידי תחרות לזמן 12 שנה דוקא. להגן על ההכנסה הזאת ולהגדיל את הכנסת בתה"ס בכלל, הושם מכס על הספרים העבריים הבאים מחו"ל עד $1\frac{1}{2}$ קופ. לגליון של דפוס. לתמיכת בתה"ס הושם לחוק, שספרי הלמוד וכל הספרים הנדפסים בעד בתה"ס ימכרו כפי האפשר במחיר נמוך.

¹ על מכס הנרות נאמר בהרצאת המיניסטר לעניני פנים אל הקיסר משנת 1859, שננכה גם הפעם בכבודות יתרה כמו קודם לזה, וסבת הדבר היא, לדעת המיניסטר, עניות הקהלות היהודיות ורובי המסים המוטלים עליהן שהוא גדול לפי הערך ממסי יתר המעמדים החייבים במס. Ж. Мин. В. дѣль, июль 1867.

ובתה"ס מהמדרגה הראשונה נועדו לתלמידים בני 8 שנים, הזורעים לקרוא מעט ומבינים לשון עברית. למודי בתי הספר האלה היו הלשון העברית, קריאה וכתובה בלשון רוסיה וראשית הדקדוק הרוסי, קריאה וכתובה עברית וראשית הדקדוק העברי, ארבעת כללי החשבון וידיעה עיקרית במדות, במשקלים ובמעות הנהוגים ברוסיה ומעשה הכתב. ביהוד ראוי לשים לב לסימן 16 בתוקי בתי הספר המיוסדים ליהודים, שנאמר בו: „במקומות שרוב היהודים היושבים בהם עובדי אדמה הם, יוסדו בבתי הספר מהמדרגה הראשונה שעורי מלואים ללמוד עיקרי עבודת כפרים ונטיעת גנים וגם שרטוט הצורות הפשוטות שבגיאומטריה והמכונות שמשמשים בהן בעבודת האדמה, וכפי האפשר יתרגלו בכל זה גם במעשה. בערים ובעיירות קטנות, שהרכבה בעלי מלאכה בהן, יכולים להכנס לשעורי המלואים האלה גם המלאכות הדרושות ביותר. הלמודים האלה יונהגו בשעורי המלואים לא כולם בבת אחת, אך לפי הצורך והאמצעים ופרטי הענין". מלבד זאת אמרו להכניס לשעורי המלואים גם לשון אשכנז ועיקרי ההיסטוריה הרוסית והגיאוגרפיה. בתה"ס מהמדרגה השניה נועדו לתלמידים, שגמרו שעורי בתה"ס מהמדרגה הראשונה או שלמדו את הענינים שמלמדים שם. למורים מתמנים שם מאותם שגמרו שעורי בתי מדרש הרבנים או מאותם שנכתנו בועד הבחינה שבבתי המדרש האלה. הענינים שהוצרכו ללמוד בבתי הספר מהמדרגה השניה הם: תורת הדת היהודית, הלשון העברית, הלשון הרוסית עם הדקדוק השלם, אריתמטיקה, הגיאוגרפיה הכללית וביחוד הרוסית, שרטוט ומעשה הכתב. גם בהם אמרו לפתוח שעורי מלואים ללמד ענינים דרושים בחיים: עריכת פנקסאות, גיאומטריה ומיהאניקה, שמשתמשים בה בבתי עבודה, ידיעות מתולדות הטבע ופזיקה ותי-מיהא ביהוד עם מיתולוגיה, שרטוט וידיעות כלליות מתוקי הארץ וסדרי בתי הדין ביהוד בענינים שיש להם שייכות אל המסחר.

זאת היתה תכונת בתי הספר התחתונים על פי רצונה של הממשלה בעת ההיא, ובדרך זה השכנה לעשותם מתאימים לצרכי חיהם של היהודים. נראה מזה בברור, כי על פי מהשבתה הראשונה של הממשלה היתה מטרה מיוחדת לבתי הספר התחתונים שיסדה ליהודים, והיא להכשיר את בני היהודים לעבודה ישרה מעילה

רמאות,
נאמר,
מדליקים
מעמדו
לשלוש
ממנו.
אמידים,
אמרי של
הכרת
מכם הוא
המוכסן
תצטרך
לעזוב
אפשר
גת ראשי
גזה בדין
הקבועים
של
הדפסת
כווילנה
מרים על
ולהגדיל
הבאים
הושם
מכרו
ל הקיסר
בת הדבר
עליהן
Ж. Ми

ומתאמת לצרכי החיים, שהיו נתונים בהם, לתת להם את היכולה לעבור אחרי גמר שעורם אל עבודה פוריה ולמצוא דרכים נאמנים פחות או יותר לכלכל את נפשם. מטרה כזאת היתה נאווה לבתי הספר, שכיוונו בהם מראש להיטיב את מצב היהודים על ידי השכלה ולנטוע בהם את אהבת המלאכה. אבל קנית הידיעות האלה הדרושות כל כך לכל יהודי והכשרת בני היהודים למצב המסחר והרשת — שזאת היתה המטרה העיקרית של בתי הספר הנמוכים — לא יכלו להתגשם בפועל, מפני שלא הונהגו שעורי המלואים, אף על פי שהציעו — כמו שנודע לנו — על דבר הנחיצות לפתוח שעורים כאלה על פי האמור בחוקי בתי הספר של הממשלה. מובן מאלי, כי מבלי שעורי המלואים לא היו בתי הספר הנמוכים מתאימים למטרתם, והתלמידים שגמרו שעוריהם של בתי הספר האלה יצאו מהם בידיעות קלות, שאין להן כל ערך, ושלא יכלו לתת להם מקור מחיה. התלמידים ההם במצבם הקשה לא רק התרעמו בעצמם על השכלה זו, שלא נתנה ולא הוסיפה להם מאומה, ועוד הרעה להם, בהוציאה אותם מתוך הצבור, שהיו בו בראשונה ושיכלו להתרגל במנהגיו, ללא הפריעה אותם השכלת בתי הספר שלהם, כי אם העירו גם אנשים מן הצד להסתפק בדבר, אם לא תשפיע ההשכלה השפעה רעה על מצבו החמרי והמוסרי של היהודי. באמת קשה היה למי שקנה לו מעט השכלה להחזיק המסורות והמנהגים הלאומיים¹ שבידו מאבותיו, ולכתור לו דרך חיים חדשה קצרה ידו, מאשר לא היו לו הידיעות הנחוצות לה, ועל כרחו נשאר קרה מכאן וקרה מכאן, בבלי יכולת לכונן לו מעמד בחיים, והיה רואה בנפש מרה בהרבה בתי מסחר יהודים בני ארצות אחרות בתור עורכי פנקסאות וקוריספונדינשים שבאו לעסוק בעבודה, שלא היו בתוך יהודי רוסיה אנשים מוכשרים לה ושלחכנת אנשים כאלה נתכונה הממשלה מראש בבתי הספר אשר יסדה ליהודים. אך עוד נשוב לדבר בענין זה במאמר אחר, שנבאר בו בפרטות את מעלותיהם ואת חסרונותיהם של בתי הספר ליהודים; ופה לא יכלנו להמנע מאמור מלים אחרות על הדבר הטוב הזה, שעלה במחשבה לעשותו ולא נעשה, מפני

¹ גם פה ערוב המושגים; כונת המחבר בודאי לסנהגים הדתיים. המהרגם.

שלא
בתה
כי
בדר
ידיע
האמ
לממ
המש
באש
בהם
והיו
ימי
מהיו
הפש
ולבני
אחרי
אשר
לעבו
מכלל
לו
שגמ
קודמ
נתהל
גם
ולמה
מהלק
ובהן
ליהוד
מדרש
וצרפו
ני 14

שלאחר שנטו מן הדרך, שהתוהה הממשלה לעצמה בראשונה בהוקי בתה"ס, אמרו רבים, לא רק בספרות, כי אם גם בהוגי הממשלה, כי בתה"ס ליהודים לא הצליחו, רק מפני שלא רצו היהודים ללכת בדרכים שבחרה הממשלה למענם, הם דרכי אהבת המלאכה. רק ידיעת החמרים ההיסטוריים השייכים לענין זה יכולה לגלות את סבתה האמתית של התוצאה הרעה הזאת ולהורות יחד עם זה, כי ראוי לממשלה לא לבקש דרכים חדשים מסוגלים יותר מהישנים להשגת המטרה, כי אם לשים לב למלאות את המחשבות הטובות שנשכחו באשמתה ולתקן בזה תקון עיקרי את השגיאה הזאת.

בתי הספר הגבוהים היו שני בתי מדרש רבנים, שהיו מקבלים בהם נערים יהודים מכל המעמדים לא פחותים מבני עשר שנים, והיו דורשים בשעת קבלת התלמידים, מלבד תעודות לידתם ומספה ימי הייהם, תעודת רופא, שכריאים הם ואין בהם כל מום מפריע מהיות מורה או רב. תלמידי בתי מדרש הרבנים נהלקו לתלמידים הפשיים ולמקבלי תמיכה, ולענין תמיכה היו נותנים יתרון ליתומים ולבני עניים ומורים. התלמידים שהיו מקבלים תמיכה היו הייבים, אחרי גמרם את שעורי בית הספר, לעבוד בתור מורים במקומות אשר הפקידום — אותם שניתנה להם ארוחת תמיד היו הייבים לעבוד עשר שנים, ואותם שהיו נתמכים למחצה — שש שנים. יצאו מכלל זה רבנים, ממונים לזה מטעם הממשלה, מי שהלה חלי שאין לו רפואה וכן במקרים אחרים השובים ביהוד. התלמידים החפשיים שגמרו שעוריהם, היו מתקבלים למורים בבתי הספר הנמוכים והיו קודמים לאותם שלא למדו בבתי מדרש הרבנים. בתי מדרש הרבנים נתחלקו לשלש מהלקות שעורים: 1) למהלקה אחת כללית, שנועדה גם למורים גם לרבנים, 2) למהלקה פרטית מיועדת למורים 3) ולמהלקה מיועדת לרבנים. מלבד זאת היו בבתי מדרש הרבנים גם מהלקות הכנה מתאימות לשלש המהלקות הראשונות שבגימנאזיות, ובהן היו מלמדים את הלמודים המיוחדים ליהודים בשעור בתה"ס ליהודים מהמדרגה השנייה. הלמודים הכלליים שאמרו ללמד בבתי מדרש הרבנים הם: 1) מליצת לשון רוסיה והגיון, 2) לשונות אשכנז וצרפת, 3) מאטימטיקה עד גורת הקונאות (קאנישע סעקציאן), 4) גיאוגראפיה (סמאטימטיקה, 5) היסטוריה כללית ורוסית, 6) פיזיקה

זיקה, ז) מעשה הכתב והשרטוט והשרטוט הציורי. שיעור הלמודים המיוחדים ליהודים לא הוגבל בחוקי בתה"ס כברור, רק נאמר שם, שבמהלכה הפדגוגית ילמדו את הלמודים העבריים רק כפי מה שדרוש לתלמידים בפעולתם הנכונה להם לעתיד, ובמהלכת המיוחדת לרבנים, שנקבע בה שיעור לשתי שנים ונועדה לתת לתלמידים ידיעה הגונה ומפורטה בענינים הנחוצים לרב, הוצרכו התלמידים ללמוד את המדעים העבריים על פי פרוגרמה מחוברת על ידי הקומיסיה שנוסדה בפקודת הקיסר להשכלת היהודים ברוסיה. יחד עם זה הושם לב שילמדו התלמידים את הסגנון העברי ויתרגלו בו במעשה וכן ילמדו גם את סגנון הלשונות הקרובות ללשון העברית (את לשונות המשנה והמדרש והתרגומים). בכלל הוטל על המיניסטרום להשכלת העם לברר יותר את עניני הלמוד הנחוצים ואת מדת השעורים, וגם ניתנה לו רשות להכניס עניני למוד חדשים בבתי מדרש הרבנים, אם יראה צורך בדבר. השיעור הפדגוגי שבבתי מדרש הרבנים נקבעו לשנה אחת, ומטרתו היתה ללמד את התלמידים במעשה ובנסיון את דרכי ההוראה ותהבולותיה. למטרה זאת הוצרכו להורות עניני למוד שונים במעמד הכריהם ובהשגחת המורים והאינספקטור. גם היו שולחים אותם בזמנים קבועים אל בתי הספר ליהודים הנמצאים בערים לבתי מדרש הרבנים היו בהן, להורות שם לתלמידים פרקים בעניני הלמוד העבריים. בבחינת התלמידים של בית מדרש הרבנים היה התנאי הנחוץ לעבור ממחלקה אל מחלקה מצד התלמידים, ידיעת הלמודים הכלליים, וביתור ידיעת הלשון הרוסית וההיסטוריה הרוסית. תלמידי המחלקה המיוחדת לרבנים נקראו על פי החוק קאנדידאטי-רבנות, ובהפצם לזכות לשם רב הם הייבים לקנות להם את הידיעות הנסיוניות הנחוצות לכהונת רב, ועל כן היה עליהם לשמש רבנים שנה אחת בתור סגנים. מקצה שנת ההתרגלות הזאת ואחרי העד את רבנים על גמר הכנת הסגנים היו נבחרים בחינה אחרונה במועצת בית מדרש הרבנים ומקבלים תעודות רבנות. לקאנדידאטים שלא עמדו בנסיון ניתן שם רבנים-עוזרים. תלמידים שגמרו שעוריהם וקנו להם שם רב או רב-עוזר יכולים להמנות למורי הענינים העבריים בבתי מדרש הרבנים או בבתי ספר אחרים. להתפתחות התלמידים בדעת ובמדות היו בבתי מדרש הרבנים קבוצת דברים מועילים לתלמידים וביבליותיקה,

אשר נמצא בה מלבד הספרים הדתיים הנחוצים לבית ספר כזה, עוד הרבה חבורים מעילים בלשונות העברית והרוסית והאשכנזית. ההשגחה על מהלך הלמודים העבריים ושיטת ההוראה בהם נמסרה לאינספקטור יהודי, והוא היה מורה ויועץ למורים היהודים. והשלטון על בתי הספר לענין המשטר והסדרים הפנימיים היה בידי דירקטור שאינו יהודי, שהיה דומה ביפוי כחו ובעבודות המוטלות עליו לדי-רקטור של גימנאזיה¹). זהו אפיו של בתי הספר הגבוהים שהיה מיועד להם על פי התוקים שהבאנו כזה. עתה נבאר את יחס הממשלה אל בתי הספר שיסודו היהודים בעצמם קודם שפתחה היא להם ואת בתי הספר משלש המדרגות האמורות כזה.

כבר היו ליהודים ברוסיה בתי ספר מסודרים ברשיון המיני-סטרום להשכלה באודיסה, בקישינוב וברניגה, אשר דבר עליהם המיניסטור אובארוב בהרצאתו אל הקיסר דברי תהלה רבה. מלבד זאת היו 1) בתי תלמוד תורה לבני עניים ויתומים; 2) חדרים לבני בעלי בתים ממינים שונים 3) וישיבות להשתלם בידיעת התלמוד. באגרתו על דבר השכלת העברים אומר אובארוב על אודות בתי הספר האלה: „על פי הידיעות יוצא, כי בפלכי ווילנה, גרודנה, מינסק ובמחוז ביאליסטוק ימצאו כאלפים וחמש מאות בתי-ספר ביתיים, שבני היהודים לומדים בהם והמספר הגדול הזה של בתי ראשית-הנוך בלתי נודעים שלא הגיעה אליהם עד כה עין הממשלה, מוכח מתוך המעשה הנפלא, שבכל הצרות המוצאות את היהודים, כל אחד מהם באין יוצא מן הכלל יודע קרוא וכתוב. אם תעלה בידנו לאסוף את כל הכותות הפזורים האלה ולאחדם, נצליח במעשנו זה.“²) על אודות בתי הספר המסודרים, החליטה הממשלה, כי בסדריהם הפנימיים ובדבר ההשגחה מצד השלטון לא ישונה בהם דבר, עד אשר יבוקרו התוקים הזמניים על דבר מסירת בתי הספר והמוסדות המדעיים של היהודים תחת השגחת המיניסטרום להשכלת העם וההנהגה בהם על

¹ Сбор. постан. 1826—1855, Полож. о равв. учил. стр. 431—449.

² Доп. къ сборн. Пост. по Мин. Н. Про. 1825—1855 стр. 705, 706.

פי החוקים הכלליים הנוגעים בהשכלת היהודים. ועל המוסדות הקיימים בלי רשיון המיניסטרום שמה הממשלה לחוק כללי, כי עד שיבואו הסכומים הקבועים ליסוד בתה"ס ליהודים ולהונקס, לרשות המיניסטרום להשכלת העם, יחקרו המוסדות המדעיים ובתי הספר שהיו להם ליהודים עד כה ויבאו כל אחד תחת השגחתו של שלטון בתי הספר שבמקום הקרוב לו. למטרה זו אמרו ליסוד במקומות שהיהודים יושבים בהם קומיסיות ומניות פלכיות ומחוזיות, שפקידי השלטונות של בתי הספר יהיו יושבי ראש בהן, ושני חברים יהיו בכל אחת מהן מן הסותרים ומן הרבנים. ובמדה שיפתחו בתי הספר ליהודים על ידי הממשלה תסגרנה הקומיסיות האלה. כל מעשי המיניסטרום במוסדות המדעיים ובתה"ס ההם היו רק הנהגת איזה סדר בתמונתם הכללית ובאופן הלמוד שבהם, באופן זה השתדלה הממשלה להכין את היהודים ולהקל עליהם את המעבר אל שיטת ההנודך החדשה, כשם שהשתדלה על ידי בתי הספר ליהודים שלה בכלל לשר מפלה להם לעבור בה אל ההשכלה הכללית.¹ על פי העיקרים האלה החליטה הממשלה לענין „תלמודי התורה“, שבכל מה שנוגע לכלכלת היתומים ובני העניים יהיו נתונים כבראשונה בידי הגבאים הנבחרים, שהם המשתדלים לספק להם את מזונותיהם ולהעמיד להם מורים; אך בדבר ההוראה הם נתונים תחת יד השלטון הכללי של עניני הלמוד. וצריך שיהיו בהם מורים במספר מספיק, לא פחות ממורה אחד לעשרים וחמשה תלמידים. על המורה הראש, שהוא צריך להבחר על ידי הגבאים ולהתקבל על ידי השלטון הלמודי הקרוב אל המקום ההוא, מוטל להשגיח על בית הספר הזה ועל המורים שבו. הוא חייב לתת השבון לשלטון הלמודי על מצב בית הספר הנתון תחת ידו, על מהלך ההוראה ועל סימני הברכה הנראים בתלמידים.

מלבד זאת נקבע לחובה שתגיכי „תלמודי התורה“ בני יותר משמונה שנים ילמדו לשון רוסיה. על דבר החרדים התקינה הממשלה, שכל החפצים לפתוח חדרים צריכים להבתן לפני הקומיסיות הזמניות על פי חוקים מיוחדים שהיו עתידים או להערך

¹ Сб. пост. М. Н. П. 1825—1855 стр. 390, 391.

בענין זה במיניסטריום להשכלת העם. יצאו מכלל זה רק אותם „המלמדים“ בעלי החדרים, שבמשך שנה שלמה הוכיחו על עצמם לפי עדות הקומיסיות הזמניות, שהם נאמנים, ידענים ושקדנים במלוי חובותיהם: מלמדים כאלה יכלו להיות פטורים לגמרי מן הבחינה וגם יכלו להתקבל למורים בבתי הספר שיסדה הממשלה ליהודים. בחדרים הגבוהים או מהמדרגה השניה נקבע לחובה למוד לשון רוסיה, כשיקבל המלמד כתב רשיונו להחזיק הדרה אבל אף על פי שהתנהגה הממשלה בחסר עם המלמדים והדרים, לא הדלה להשיב את שיטת החנוך הזאת לרעה שקשה לבטלה בבת אחת ונחויץ להגן עליה רק לפי שעה. להקטין את השפעת המלמדים על החנוך הביתי אמרה הממשלה להשתמש בימים הבאים באמצעים האלה: שלא לתת כתבי רשיון להחזיק הדרים למי שלא עסק במלמדות מכבר, בלתי אם על ידי בחינה חמורה ולא רק בלמודי הדת היהודית, כי אם גם בלמודים הכלליים; אחריו כן — לא ינתנו כתבי רשיון כאלה כלל עוד לאותם שלא למדו בבתי הספר של הממשלה, בעת אשר יהיו מורים מתלמידי בתי מדרש הרבנים במספר מספיק, ולאחרונה יקבע הלמוד בבתי הספר של הממשלה לחובה כללית ליהודים, וגם תחבולות כפיה ימצאו לזה, כשיהיו בת”ס במספר מספיק בכל מקומות מושבותיהם של יהודי רוסיה. ולמען השבית לגמרי את השפעתה של שיטת המלמדות והקדרים הישנים בכלל על תלמידי בתה”ס החדשים ועל הקהלות היהודיות, אמרה הממשלה לפרסם, כי מקצה 20 שנה לא ינתן לאיש לעסוק בהוראת הלמודים העבריים או להבחה לרב, אם לא למד בבי”ס כזה ואין לו על זה התעודה הראויה על פי החוק.

פחת מכל מוסדות הלמוד היו הישיבות מרגישות את אפוזרופסותה של הממשלה. על פי החוקים הזמניים ברבר השגחת המיניסטריום להשכלת העם על המוסדות המדעיים ובתי הספר של היהודים נחשבו הישיבות לבתי ספר גבוהים, מועדים לאותם שגמרו שיעורי „תלמודי התורה“ או שלמדו בחדרים או בבית אבותיהם, בזמן שהם רוצים להשתלם בתלמוד ובמקורי הדינים הדתיים (כפוסקים) של היהודים או להיות לרבנים. הנהגת הישיבה נמסרת בידי יהודי למדן בשם „ראש ישיבה“, והוא המשגיח הראשי על דרכי התלמידים

ועל סדרי הישיבה הפנימיים. ראש ישיבה אין דין בחינה נוהג בו כלל, הוא אינו מעון בחינה, ובהנהגת הישיבה ובסדר הלמוד הוא בן הורין יותר ממחוקי החדרים; לענין סדר הלמוד הוא חייב רק למלאות בלי אחר את כל הדרישות אשר ידרוש השלטון מאתו. גם למוד לשון רוסיה אינו חיבה בישיבות, אף על פי שהוא לעיקר גדול כל כך בכל שיטת הפצת ההשכלה בקרב היהודים.

לכד מכתה"ס שיסדה הממשלה ליהודים הותר להם גם לפתוח בתי ספר פרטיים על פי החוק על דבר בתי ספר פרטיים מיום 13 לנובמבר בשנת 1844. למטרה זאת, וכדי שיוכלו כל הרוצים בזה לבחור לבניהם מורים טובים וברי סמכא, נתקן מין המורים הפרטיים הידועים בשם מורים ביתיים (домашние учителя). מטרת בתי הספר הפרטיים של היהודים היא, להמציא ילדי היהודים את הידיעות הנחוצות להם בעניני הדת ולהקל להם את המעבר אל בתי הספר הכלליים. הלמוד בבתי הספר הפרטיים צריך שיהיה על פי ספרי החנוך שנתאשרו על ידי המיניסטרום. בתי הספר האלה יכולים להיות גם בתי חנוך, שמקבלים בהם ילדים לכלכלה ולהדרכה, גם בתי ספר לתלמידים סמוכים על שולחנות אבותיהם; אבל אסור ללמוד בהם נערים ונערות יחדו, שהוא נגד מנהגי היהודים. בתי"ס הפרטיים נחלקים לבתי מתחילים דרדקים ולבתי מתחילים ממדרגה שניה: בראשונים למדו את הענינים הדרושים לתלמידים כדי להכנס אל בתי הספר של הממשלה מהמדרגה הראשונה, ובבתי המתחילים ממדרגה שניה למדו לבד מהענינים העבריים גם קריאה וכתובה בלשון רוסיה וארבעת כללי החשבון. מחוקי בתי"ס פרטיים צריכים להיות בעלי השכלה במדרגה מתאמת ובעלי הנהגה טובה לענין מדות ודת, והיובים הם להשגיח תמיד על למודם ועל הנוכח של הילדים המסורים לידם, ואם ילמודו המורים דברים שאינם טובים, אחריותם על מחוקי בתי הספר. ועל אודות החנוך הביתי נתקן שאין איש מן היהודים רשאי ללמד בבתי פרטיים בלי רשיון משלטון הלמודים על פי החוק. על המורים הביתיים מוטלות אפטרופסות חמורה מצד שלטון הלמודים המקומי, ועל כל עבירה בעניני הלמוד הביתי הם נענשים בפעם הראשונה עונש כסף ובפעם השני הם נמסרים לדין כעל עוון זיוף.

ובכן היו שלש שיטות למוד אחרי פתיחת בתה"ס של הממשלה ליהודים: שתי שיטות מתנגדות זו לזו הן שיטת הממשלה והשיטה הישנה (התדרים) והלמוד הביתי בתור שיטה שבין שתיהן באמצע. על שלש השיטות האלה נוסד הרעיון העיקרי על דבר המעבר שיעברו היהודים מעט מעט מבתי הספר המיוחדים להם אל בתי-הספר כלליים, או בלשון אחרת, שיתוכרו היהודים מעט מעט אל החיים הכלליים המשותפים לכל בני האדם. בשביל זה הכניסו איזה סדר בשיטה הישנה, כדי להקל לתלמידים את המעבר אל בתה"ס הפרטיים אשר בהם הונהגו סדרים קרובים מעט או הרבה אל שיטת בתה"ס של הממשלה. והשיטה האחרונה הזאת גם היא היתה מכוונת ביהוד להכשיר את היהודים לעבור אל שיטת התנ"ך והלמוד המשותפת לכל בני האדם. זאת היא הטבעת המשולשת אשר אמרה הממשלה לחבר בה את צרכי היהודים עם צרכי אנשי הארץ העיקריים. העבודה הקשה ביותר היתה בזה כמובן להחזיק במדה זו גם להבא ולשנות על פיה לפי מצב הענינים את יחס המעבר שבין שלש השיטות האלה. לענין זה נכבדה היתה מאד דעת אובארוב, שהגיד מראש, כי נחוצה מאד הדייקנות ההגיונית במעשי המיניסטרוים להשכלת העם. אך לא היו ימים מועטים, והשיטה הזאת, שהיתה פרי עמל ימים רבים ושקידה מרובה החלה להשתנות ומדרה במלו לגמרי והגיעו ימים, שהתחילו לעשות את הסייגים הידועים להרחיק את היהודים מן ההשכלה הכללית.

עתה נעבור אל ענין מאנדלשטאם. אך בראשונה נבאר את סבתו של אותו ענין: אובארוב דמה, כי התרחקות היהודים מההשכלה באה להם על ידי התלמוד, אשר אמר עליו אובארוב, כי הוא המחטיא אותם בעבר ובהווה. על כן השב, כי נחויץ להסירו לגמרי מבתי ספר ידועים ולמעט בלמודו באותם בתה"ס שאי אפשר לבטלו בהם. מלבד זאת השב את למוד הלשון העברית לכלי נשק עז נגד התלמוד. בסימנים 10 ו-11 שביסודות העיקריים של השכלת היהודים (שבעת ההיא היו מגלות סתרים ולא נתפרסמו) נאמר על תורת הדת היהודית: את הדת היהודית ואת דיניהם הדתיים ילמדו בבתה"ס משתי המדרגות הראשונות בשעור הראוי לשנותיהם ולבינתם של התלמידים, וצריץ להשמר,

שידיעת הענינים האלה במדתם הגבוהה או במדה הראויה לרבנים לא תכנס כלל בחוג הלמוד. בין כה יש להתאמץ כפי האפשר להחליף את סדר למוד הדת היהודית הנהוג היום בקאטיחזיס, ממין ספרי הלמוד הנהוגים באשכנז לצורך זה, ואת מספר השעות ללמוד זה יש להתאים מעט מעט עם הצורך האמת. בבתי מדרש הרבנים יש ללמד את הענינים העבריים: במחלקת המורים—במדה שיהיו התלמידים יכולים אחרי כן להורות את הענינים האלה בבתי הספר ממדרגה ראשונה וממדרגה שניה, ובמחלקת הרבנים—במדה הנתוצה להיות רב, להרחיק, אם לא בתהלה לכל הפחות מיד כשתהיה אפשרות בדבר, את כל הסברות הפילוסופיות היתרות של מפרשי התלמוד¹. בחשבו את הרבנים הישנים או את „בעלי הספרים“ (книжники) בלשון הרצאה נכני לקוח מהאבן-גליון, שהוא נרדף שם עם „פרושים“ למתנגדי העיקריים של ההשכלה החדשה, ולאנשים שדרכם לבב את התלמוד על בני עמם, אמר אובארוב להתקין, שיהיו רבנים פלכיים מופקדים מטעם הממשלה, והמה יהיו לעזרה לממשלה נגד עקשות העם, כי הרב הפלכי, ובענינים חשובים ועד של רבנים, יתיר את התקנות אשר תתקן הממשלה בחפצה לשנות מעט מעט את דרכיהם הדתיים והאזרחיים של היהודים². בשביל זה אמרו להטיל על הרבנים המופקדים מטעם הממשלה גם את ההשגחה על הוראות חוקי הדת בבתה"ס ליהודים. הדרך הכוזב הזה לשטות את דרכיהם הדתיים של היהודים על ידי דחית התלמוד מפני „קאטיחזיס“ הוא למטה מן הבקורת, לא כן הדרך השני, להרבות בלמוד הלשון העברית, כדי להגיע על ידי זאת להשקפה יותר נכונה על התלמוד. לענין זה כדי הוא להתבונן בדברים האלה שבהרצאת אובארוב, שהוא מדבר בהם על הוראת הלשון העברית בבתי הספר של הממשלה:

¹ Доп. къ сб. постан. по М. Н, П. 1863—1864 стр. 771 (הקורא רואה מזה את הערכוביה שהיתה במוחם של בעלי השלטון על אודות התלמוד וכמה גדלה סמיות עיניהם של אותם היהודים, שדמו להועיל לעמם על ידי תלונותיהם שהיו מלינים על התלמוד לפני הממשלה. המתרגם) שם עמוד 697.

„באגרת שהגשתי אל הנער על דבר הסכת מצבם של היהודים בארתי, כי התחבולה הנאמנה ביותר נגד פעולת התלמודיים היא הפצת הלשון העברית, לשון התורה והנביאים הקדושים. את הרעיון הזה יש לפרש יותר כדי להראות מה נכון הוא. התלמוד יכול קבוצת מסורות שבעל פה (משורטט בכתב ההרצאה בעצמו) מההיסטוריה. התמית היהודית נמחוקיהם. גם למושלמים יש קבוצת מסורות כזאת, וכן ידוע, שמימי הנצרות הראשונים נשארו הרבה ספרי-בשורה, והם המכונים „אב-גלונים נסתרים“ (משורטט בכתב ההרצאה), אשר לא נודע מי כתב אותם, ועל כן לא נתקבלו בין כתבי הקודש. קבוצת כאלה אי אפשר שלא תהיה להן השפעה עזה על הוהנת העמים ושלא תתפוסנה מקום חשוב באמונותיהם. מוכן מאליו, כי לענין התחשנות היהודים אל הממשלות הנוצריות היתה קבוצה זו של מסורות נסתרות, בתקופה של שבע עשרה מאות שנים, מקור שפע רב של קנאות, ובמרוצת הימים הלך המקור הזה הלך ורב תחת עטם של מפרשים, שנחשבו לבעלי רוח יתרה. ככה הורם התלמוד בעיני היהודים למדרגה שלא הגיעו אליה לא קבוצת מסורות המושלמים ולא הספרים הנסתרים שהיו בראשית ימי הכנסיה הנוצרית. המנהג הזה לכבד את התלמוד יותר מהמקרא נשרש כל כך, שבעיני רוב היהודים התלמוד הוא העיקר; אבל התלמוד בעצמו נוסד על המקרא ומביא ראיות לדבריו מן המקרא; רוב הדברים המובאים לראיה הם נגד פשט הכתוב, ומקצתם מאמרים שלא נאמרו בתורה כלל; אך עתה אין היהודים יכולים לבדוק אחריו, לפי שאינם יודעים את לשון המקרא: על כן קרוב מאד, שאם יעירו אותם להתבונן על זה נותנו יכולת בודם לבדוק (משורטט בנוף ההרצאה) אחר התלמוד אל דברי התורה, ויכתו היהודים שלא על ידי כפיה, כי אין טעם לפירושי התלמוד וכי הפסוקים שהוא מביא לראיה לא נמצאו בתורה כלל¹). אין כל ספק, שבדיקה

¹ גם פה אנו רואים פרו קלקולם של אותם המשכילים, שהיו מביאים את טענותיהם של התלמוד או על איוו פרטים סחיי דתנו, לפני שרי הממשלות. הדברים האלה שבהרצאת המיניסטרים לקוחים בלי שום ספק מהצעות והרצאות של „משכילים“ שונים משלנו, ובמה הפרזה וטעויות נסות בהם: התלמוד נראה פה כמויף כתובים בכונה, והיהודים כמחויקים בו מפני שאינם יודעים את

ד א ו י ה
התאמץ
ג הו
ד זה,
צורך
כבריים:
להורות
שניה,
אם לא
את כל
(ד"ר 1)
(KHHAK)
עם
לאנשים
התקין,
לעורה
ם ועד
לשנות
בשביל
גם את
הכוב
התלמוד
השני,
השקפה
האלה
עברית

אורות
לעמם
(ט)

כזאת, שיבדקו היהודים בעצמם, תהיה סתירה גדולה לתלמוד ולמהותיקים בו, שהטו את לבב אחיהם מספר התורה וכמעט המירו אותו במסקנותיהם הדמיוניות של הרבנים (משורטט בגוף ההרצאה). הרעיון הזה, שהתחדשות לשון כתבי הקודש אצל היהודים תחליש את האמונה העורת בתלמוד, כבר התעוררה פעמים רבות אצל אנשים שנסקו בענין זה ביחוד. על כל פנים קלה וטובה היא הרפואה הזאת מרפואות אחרות, קלה וטובה גם מלתרגם את התלמוד באיזו לשון חיה. התחבולה האחרונה הזאת, מלבד שאי אפשר להוציאה לפועל, היתה יכולה להשפיע על לבות נוצרים, אך לא יכלה לעשות כל רושם על היהודים, שהם חזרנים תמיד, בזמן שנוצרים מתערבים קצת בעניני אמונתם, ושאי אפשר לשנוי אצלם ברעותיהם הדתיות, אלא בזמן שיבינו מעצמם את שגיאותיהם וימצאו על ידי הקירותיהם את הטעות הגסה שבמסורותיהם העממיות¹⁾. כבר העירונו למעלה על אודות איזו פרטים בהשקפתו של אובארוב על דבר היהם שבין התלמוד לתורת משה, שאין אנו מסכימים לדעת בהם; אך אי אפשר שלא להסכים להרעיון העיקרי שבהשקפה זו, והוא כי נקל ביותר להשפיע על היהודים באופן שיגיעו בעצמם על ידי הקירה להכחשת השגיאות

התורה הכתובה! למיניסטר הגידו כנראה, כי רוב החרדים אינם בקיאים במקרא ובדקדוק, וכי פירושי התלמוד אינם עולים יפה על פי דקדוק הלשון, אך לא בררו לו, ואי אפשר היה לו להבין, כי ברוב הפירושים שאינם עולים יפה על פי דקדוק הלשון רואים כל לומדי התורה את הסתירה שבין פשוטו של מקרא ובין הקבלה התלמודית (למשל הוצאת דין מודה במקצת מפסוק „כי הוא זה“, איסור בשר בחלב „מלא תבשל גדי“ והרכה ענינים מפורסמים כאלה), כי כתובים טובאים בתלמוד בנוסח אחר, מתנגד למסורה, ישנם רק מעטים מאד, אחרים ממש, וגם אלה אינן בהם בשום אופן חשש שינוי בכוונה, כי אין בתלמוד כל שמץ כוונה לראות את לומדיו כדבר פשוטו של מקרא, וכי בכלל אין הדברים שאמרו לו צריכים להתבאר כל כך לפי פשוטם. ומצד אחר ראוי היה להבין, כי המיניסטר הזה בכל מורחוק מאד מהרצון הנמור למוד את כל הדתות כאמת מדה אחת בלי משוא פנים, אבל משכילי הדור ההוא—ורבים גם משכילי הדור דומים הוזה להם—לא הבינו זאת, או שהיו שופטי צדק בענין זה לא יותר ממנו. המתרגם.

¹⁾ Доп. къ Сб. пост. по М. Н. Пр. 1863—1864 стр.

שנאחזו בהם במשך מאות שנים, אף על פי שאיננו הישבים כמוהו, כי הלשון העברית היא כלי הנשק המיוחד במלחמה זו עם התלמוד. אובארוב מעה ביהוד בזה, שהשב לדבר נתיץ לכוון כלי מלחמתו אל התלמוד בעצמו ולא אל ההשקפה הכוזבת שגשרשה עליו על ידי חסרון ההשכלה. אובארוב מטון כל הציו אל התלמוד, מפני שהוא תושב את התלמוד למקור הבערות שהיתה או בקרב היהודים, אך הוא לא יכול להתרומם אל הרעיון, כי הבערות היא מקורה של ההשקפה הכוזבת על התלמוד, — השקפה שתבטל מאליה על ידי ההשכלה הכללית¹. אלא היתה ידיעת הלשון העברית מספקת בעצמה להביא לידי המסקנה שבקש בה אובארוב, אוי היו היהודים היושבים בפלכי המערב-הצפוני, שידיעת הלשון העברית היתה מצויה ביניהם מכבר, נהים מאותם שבפלכי המערב הדרומי לענין קנאות בימים שיסדו את בתי הספר, ואנהנו ראינו בפרקו הראשון של מאמרנו זה, שלא כן היה הדבר. וכאמת יכולים אנו להבטיח בבירור על פי הנסיון, כי ההשכלה הכללית, שניתנה לתלמידים בבתי מדרש הרבנים, השפיעה יותר עליהם להסיר בקרבם את השקפת אבותיהם על התלמוד². אך על כל פנים הרעיון היסודי, לבחור את הלשון העברית בתור כלי נשק מתאים להפצו של אובארוב נכון הוא למדי, ותהבולות שעל ידן יבינו היהודים מעצמם את שגיאותיהם

¹ אבל גם המיניסטר הרוסי גם המחבר המשכיל היהודי לא יכלו להתרומם אל הרעיון, כי על פי יסודי החקירה התפשית, אין לך דת בעולם שאין בה במין תלמוד מתנגד בדברים רבים לפשוטם של איוו מקראות, כי לא בצדק בקש המיניסטר לגזור כלית דוקא על התלמוד שלנו, וכי בכלל ערכב בדבריו על התלמוד חקירה חפשית בהשכלה כללית, כשעה שעל פי רוח המיניסטרום להשכלה ברוסיה בימים ההם ובכל הימים אין מקום לערכוב כזה בהרצאות של מיניסטר. ואף על פי שאפשר למצוא צדדים מיוחדים בתלמוד שלנו — למשל רבוי הדינים והחומרות — צריכים הוו לכל הפחות משכילי היהודים להבין את השגיאה הזאת בדרכי המיניסטר. המתרגם.

² גם הדבר הזה, הנכון מאד לכאורה, איננו אמת מדויקת: ההשכלה הכללית החלישה מאד את האמונה בכלל בקרב התלמידים, אך השקפת יותר יכונה, על התלמוד ביהוד נתנה רק לאחרים, למצוינים שבתלמידים, שקנו להם השקפה זו מתוך ספרי ההשכלה העבריים ומתוך ספרי יוסט וגריין ותבריהם. המתרגם.

תלמוד
המיר
הרצאה.
תהליש
ל אנשים
הרפואה
ד באיוו
להוציאה
א יכלה
שנוצרים
דעותיהם
ותיהם
הגסה
ל אודות
התלמוד
ור שלא
להשפיע
השגיאות
ם במקרא
אך לא
יפה על
של מקרא
הוא זה,
(לה), כי
ק מעטים
כוונה, כי
מקרא, וכי
מצד אחר
מור למוד
ההוא—
דיו שופטי

וימצאו על ידי הקירותיהם את הטעות הגסה שבמסורותיהם העממיות" ראיות להחשב לקלות ולטובות מכל יתר התקבולות. הנהיצות המדומה לחבר איוו תלמוד מנוקה בדמות קאטיהוים ה, ירה להוציא בעד היהודים ספרי תלמוד והנוך שונים עם תרגום אשכנזי, והשקיעו כסף רב בענין זה. אבל ספרי התלמוד האלה, שנועדו לעשות מהפכה שלמה בחייהם הדתיים של היהודים, לא השפיעו כלל וכלל על החיים האלה ורק הראו לדעת בראיות ברורות מאד, שהעצה להמיר את התלמוד באיזה ספר חדש שיהיה או להראות את שגיאותיו על ידי הפצת התורה ודקדוק הלשון העברית בתרגום אשכנזי או רוסי לא תצלח ולא תועיל מאומה. פרי השיטה הזאת היה אך מבול ספרים מספרים שונים, שהוציאה הממשלה ומלאה בהם את כל הביבליותיקות שבבתי הספה והפיצה בכפיה בין המלמדים ושאריו כן נחלקו חנם למורים ולתלמידים שבבתי הספר של הממשלה — ועד היום הם מוטלים לבלתי הועיל בהרכבה מהביבליותיקות של הממשלה. אף על פי שאין טעם בהוצאת ספרים כאלה בכלל, עוד היו יכולים להביא איוו תועלת, אילו נדפסו עם תרגום רוסי; אבל הם נדפסו עם תרגום אשכנזי, שכבר הרל להיות היוון חדש ואכזר של תרגום כזה גם בעת ההיא, ועתה אין צורך לאמור, שאין הספרים ההם מסוגלים למשוך את לבות צעירי היהודים, שהרי כבר ישנם בזמן הזה ספרים כאלה בתרגום רוסי. ובכן מתעוררת השאלה מאליה: לאיזה צורך ובעד מי היו כל אותן הוצאות כתבי הקודש וספרי הרמב"ם וספרי הדקדוק ואיזה ספר „כבוד מלך" שבלעו עשרות אלפי רובלים בלי הביא שום תועלת לענין השכלת היהודים. לא חנם העירו כל ההוצאות האלה צעקות וסערות בקרב היהודים, אשר העירו בצדק את הממשלה על הפזור המשונה הזה, שמפזרים לתועלתם הפרטית של המוציאים לאור כסף רב מיגיע כפיהם של בני דלת העם היהודי, כי מסכומי מכס הגרות לקחה הממשלה את כל הכסף שהוציאה על הספרים ההם. בצדק שאלו היהודים את הממשלה, למה להם כל הספרים הישנים האלה היוצאים לאור ע"י מאנדלשטאם, ואיזה בתי הספר לתלמוד מלאכה, או בלשון היהודים, אותן הפאב-היקאות שאמרה הממשלה לפתוח בעדם? האם לא טוב היה, שאלו

היהודים
 מאנדלש
 המלוא
 חכנם
 תשובה
 אף על
 הספר
 נתאמן
 מאנדלש
 שיטת

מכס ה
 אחד

הדעה
 ליסד
 שמכס
 יונירים
 שלא
 השניה
 חשובים
 בשנות
 יין מא
 לעניני
 הגרות
 1847
 מועצת

המוסדות
 מאנדלש
 שאמנם
 מה בתך

היהודים, להשתמש בכל הסכומים האלה — שהוציאו על ספרי מאנדלשטאם, — ליסוד בתי למוד המלאכות, כלומר לפתיחת שעורי המלואים, שעל פי רעיונה היסודי של הממשלה, נועדו להיות עיקר חכנם של בתי הספר ליהודים? — על כל השאלות האלה לא ניתנה תשובה, ושיטת הוצאת ספרים נצהה, לפי שהמיניסטריום רצה בה, אף על פי שהרבה קהלות יהודים הביעו מהאווירה ומאסו בבתי הספר ליהודים בשביל זה. בהפצנו לדון בדבר בלי משוא פנים נתאמץ להביא בפרטות את כל הטענות שמענו הקהלות על הוצאות מאנדלשטאם ואת כל התשובות שהשיבו המהפכים בזכותה של שיטת הממשלה.¹⁾

החטאים שמצאו במאנדלשטאם היו בשני דברים ¹⁾ בדבר מכס הנרות ²⁾ ובדבר הספרים אשר הוציא, על כן עלינו לדבר בכל אחד משני אלה בפרט.

השגאה הכללית שהראו היהודים למכס הנרות, היתה, לפי הדעה שהיתה מקובלת בחוגי הממשלה, מפני שהמכס הזה נועד ליסוד בו בתי ספר. אבל כאמת היו סבות אחרות לשגאה זו. ידוע, שמכס הנרות נועד לצאת לפעולה מתחלת שנת 1846, אך הקומיס-יונירים, שקבלו עליהם את גבית המכס הזה — לפי ששיטת החכירה שלא עלתה בידי הממשלה — לא עשו כמעט מאומה עד מהציתה השנייה של שנת 1847. סבות התוצאות הרעות האלה היו פרטים חשובים מדברי הימים ההם: יסוד מכס הנרות ותחלת גביתו היו בשנות שרפות, בצורת וחולירה, שנתרוששו יהודי פלכי המערב על ידן מאד ושכגלל הזה החליט המיניסטר להשכלה בהסכמת המיניסטר לענייני פנים לפטור את היהודים מלסלק את כל המגיע. מהם ממכס הנרות לשנת 1846 ואת החצי מן המגיע מהם ממכס זה לשנות 1847 ו-1848. אבל כל ההנחות האלה לא הועילו, ועל כן החליטה מועצת הממלכה, שהמיניסטרים לענייני פנים להשכלה ולכספים יעיינו

¹⁾ הסהבר פונה במקום הזה אל מאנדלשטאם ואומר, כי עליו ההוכחה המוסרית להצטרף לפני הקהל, ובהערה הוא אומר, כי גודע לו, שיש בידי מאנדלשטאם תעודות מצדיקות את מעשיו, אך אינן מכחישות את עיקר הטענה, שאמנם הוצאו סכומים גדולים מכספם של בני דלת העם על דברים של מה בכך. המתרגם.

הגסה
ולטובות
מנוקה
ד והנוך
בל ספרי
תים של
לדעת
פר הדש
ודקדוק
תועיל
שונים,
תי הספר
למורים
מוטלים
פי שאין
א איזו
תרגום
ס כזה
מסוגלים
הזה
לאיזה
רמב"ם
רובלים
ירו כל
בצדק
מפריית
העם
הכסף
ושלה,
טמאם,
מאב-
שאלן

יהד בדבר, אם לא טוב יותר, שיהי חלק מסכום המכס הזה נגבה מסותרים על פי ערך הגילדות, וחלקו השני יהי נגבה מהקהלות היהודיות לפי מכסת הנפשות שבכל קהלה בדרך הוספה על כסף הגולגולת. אך אחד המיניסטרוים החליט, כי אי אפשר לפתור שאלה זאת, עד שתאספנה ידיעות סטטיסטיות על אודות קהלות שונות, כדי שיודע בברור היהם שבין מספר חברי הקהלה ובין כמותיה ההמריים, כדי שיהי אפשר להעריך את הקהלות לענין חלקי המכס לא רק על פי מספר חבריהן, כי אם גם על פי מצבן. ובכן אנו רואים, כי היו עכובים גדולים בגבית המכס על פי הסדרים שנקבעו לזה בשנת 1845, עכובים שהעירו את הממשלה לבקש לה מדי פעם בפעם תחבולות חדשות וסדרים מיוחדים להקל מעט את המכס הזה. יהד עם הסכות ההיצונויות האלה היו גם סכות מעכבות אחרות: ידוע, כי מכס הבשר נמסר בתהלה לרשותו של המיניסטרוים להשכלת העם, על כן היו בעלי השלטון הפלכים מדקדקים יותר בגבית חובות אחרים בעד הממשלה, שהיו בעלי השלטון אחרים עליהם יותר, לפי שהיו החובות האחרים ההם שייכים למיניסטרוים שלהם, למיניסטרוים שעל עניני פנים.

ובשעה שהיה מצב הענינים קשה כל כך לגבית מכס הנרות, נודע ליהודים, כי אותו המכס, שהקומיסיונרים הקשים בדרכיהם גובים מהם ביד חזקה ועל פי שרירות לבם, ושהיה מיועד ליסוד בו בערים בתי ספר עם שעורי מלואים ללמוד מלאכה — אותו המכס המשתלם בועה וברם והנגבה גם בימי הנצרות והשרפות והחולירה משמש להוצאת ספרים דתיים עם תרגום אשכנזי. על כן אין להתפלא שהיהודים התמרמרו בכל מקום על מעשה זה של הממשלה והשתדלו כל כך לבטלו. אם אפשר לראות במגנון כתבי התלונה שלהם סימני קצף, אין להשוב זאת לפרי הקנאות ולאמור, כי הם התאמצו לעקור מן השורש את הדבר הטוב שאמרה הממשלה לעשות להם; להפך, היהודים המתנגדים להוצאת ספרי מאנדלשטאם דרשו שתמלא הממשלה את עיקרי השכלת היהודים בכל פרטיהם, שתעשה מה שקבלה עליה ומה שהסכים ועד הרבנים בשנת 1842. הם אך צעקו על פוזה הכסף הרב להוציא ספרים שאין לאיש הפץ בהם.

התלונות על דברי מעילה נסכומי מכם הנרות היו, כפי מה שידענו בכבוד, על פי הדברים האלה.

היהודים אמרו, כי רוב מכם הנרות נשקע בהוצאות ספרי מאנדלשטאם, כי המכס הזה נמסר לקומיסיונרים בלי הכרזה בפומבי, וכי הקומיסיונרים הם שלוחיו של מאנדלשטאם בעצמה. הקומיסיונרים היו גובים לפי דברי היהודים יותר מהראוי, ומרוויחים הון מההנהגה שניתנה למו מהממשלה בשכרם, ואל קופת הממלכה לא היו מביאים גם רובע הסכום הנגבה. גם מההכחה שנעשתה לעם לענין מכם הנרות בעד שנת 1847 והשנים שאחריה נהנו לפי דברי המתאוננים, אך הקומיסיונרים לבדם, כי היו גובים את כל המכס, ואל קופת הממשלה הכניסו אך מהציתו כפי ההנהגה, עורר אמרו היהודים כי בשנת 1849 זדבתר לקהלה להעלות את כל המכס, והיא נעשית אחרית זעל כל הסכום המוטל עליה, ואף על פי כן לא קדלו הקומיסיונרים לקבל $140/100$ מכל הסכום. ועם כל זה לא היתה ערובה מספקת מצד הקומיסיונרים לתשלומי המכס לפי דעת היהודים המתאוננים. וכל התלונות שהוגשו על מעשיהם לא הגעילו מעולם.

המוענים למאנדלשטאם השיבו על התלונות האמורות בזה כדברים האלה:

הם הכתישו את ההאשמה בדבר השתתפות מאנדלשטאם בעריכת דיני מכם הנרות והבואו ראיה לדבריהם, שהדינים האלה גערכו בשנת 1845, ומאנדלשטאם נתקבל לעבוד במניסטרום בזמן מאוחר מזה, הטעם שנמסרה גבית המכס לקומיסיונרים בלי הכרזה בפומבי הוא מפני שהגביה על ידי מוכסנים חכמים לא עלתה יפה, וגם לגבות בעצמה על ידי פקידים לא היה הדרך נכונה לפנייה. בשנת 1849 הוחלט שיהי סדר הגביה כנראשונה ולהניח את העסק בידי אותם הקומיסיונרים הקודמים, שמלאו את אשר קבלו עליהם בזמנם, אם ימכמו הקומיסיונרים לזה. המוכסנים החכמים משכו את ידיהם מגבית המכס, אחרי אשר יצאה הפקודה הזאת מאת המינאט, והעסק בא בידי קומיסיונרים, על ההנהגה שניתנה לקומיסיונרים בשכר שרתתם, אמרו קטגורי מאנדלשטאם, כי לעומת השכר שקבעה

ה נגכה
הקהלות
ל כסף
לפתור
קהלות
ה ובין
לענין
מצבן.
הסדרים
קש לה
עט את
מעכבות
יסטרום
יותר
אחרים
יסטרום
הנרות,
דרכיהם
ליסד
מ המכס
התלונה
כן אין
ממשלה
התלונה
כי הם
ממשלה
לשטאם
רשיהם,
1842.
לאיש

הממשלה למוכסנים, הנחה זו טובה היא לממשלה. כן מצאו איוו חשובות גם על יתר הטענות¹.

אבל היהודים המתאוננים הוסיפו להאשים את מאנדלשטאם. הם אמרו, כי מאנדלשטאם עבד בכבוד במיניסטרום, בעת אשר נמסר מכם הנרות לקומיסיונרים, והוכיחו, כי כל סדרי גבית המכס היו שלא כראוי ושלא כדין, והקומיסיונרים העשירו עושה רב בלי כל עמל ובלי אחריות מצדם.

על כל הטענות האלה לא השיבו סניגורי מאנדלשטאם תשובות הגנות ומספיקות. הם אמרו, כי אין יסוד הטענה, שמאנדלשטאם היה עובד במיניסטרום, בשעה שנמסר מכם הנרות לקומיסיונרים. על טענות אחרות ענו כדברים אשר כתבנו למעלה ועל טענות אחרות הודו. התשובה האחת הראויה לשימת לב נוגעת בשאלה, מדוע לא נמסרה גבית המכס בשנת 1849 בחכירה על ידי הכרזה בפומבי, כשכבר היו הרשימות נכונות. סניגורי מאנדלשטאם הביאו ראיה לזכותו את מקודת הפינאנס מיום 14 ביאנואר לשנת 1849 ובארו, כי המוכסנים לא רצו להחזיק להבא בגבית המכס. עוה אמרו, כי עריכת הכרזה פומבאית בימי החוליה או מיד אחריה, לא היתה יכולה להביא לידי תוצאות שיש בהן תועלת, ועל כן דוהלט להגיה את הגבית לידי הקומיסיונרים הקומיסים וכי הקומיסיונרים היו אחראים בעד חצי סכום המכס (כלומר ולא בעד כל המכס) רק עד שנת 1849 ורק במקומות שלא קבלו הקהלות עליהן להמציא את כל הסכום המגיע מאהן.

ואמנם ראוי להודות, שכל התלוות האלה, שיש בהן ראיות נכונות, שנעשו הרבה מעשי רמאות במכס הנרות, אין בהן ראיות מספיקות כלל על השחתותו של מאנדלשטאם בעסק הזה. אומרים הם בעלי התלוות, כי השפעתו היתה חזקה בגליל רוסיה הלכנה, ששם רבו ההטאים ביותר בענין מכס הנרות, וכי קדכו של מאנדלשטאם היו שם הקומיסיונרים האמתיים, אלא שמפני מראית העין היו שמות אחרים נקראים על העסק, אך אין ראיות לדברים האלה. קרוב לשער ביותר, שמתוך שהשבו היהודים את מאנדלשטאם,

¹ קצרנו בפרטי הטענות והתשובות. המתר גם,

בעל הספרים שנרמסו על השבון מכס הנרות, לגורם עיקרי לכל
 הלהץ אשר להצו אותם בשביל המכס הזה ועל כן חלו עליו גם
 את כל מעשי הרמאות. אבל כי היו מעשי רמאות, — בזה אין שום
 ספק. לראיה גמורה לזה יוכלו להחשב דיני 81 בדיקאבר לשנת
 1851 על דבר החקטת בעניני המכס הנגכה מן היהודים, שנחקנו
 מפני מעשי הרמאות שנראו בדרכי המוכסנים והקומיסיונירים. הועד
 לסדור מצב היהודים שהיה בשנת 1851 ראה, שמהלקת מכס הנרות,
 בעודה תחת יד המיניסטרוים להשכלת העם, יש בה קלקלות רבות,
 לפי שאין בעלי השלטון הפלכיים משגיחים עליה ועוזרים בה, והעיה
 על הדבר הזה את מנהל המיניסטרוים לעניני פנים, ששם, במי-
 ניסטרוים הזה, נועדו לעיין בהצעה שהוצעה או לאחר את מכס
 הנרות עם כל הכנסות הקרובקה. אחרי כן הובאה הצעת מנהלי
 שני המיניסטרוים של עניני פנים ושל השכלת העם אל מועצת
 הממלכה, ודעתה של המועצה נתאשרה על ידי הקיסר ביום 81
 בדיקאבר לשנת 1851. בסעיפי החלטה זו של מועצת הממלכה נאמר:
 לבטל תפקידי הקומיסיונירים, הסוכנים או החוכרים
 בענין גבית מכס הנרות ולהדול מלוותר להם מההכנה הכללית
 של המכס הזה את הפרוצינט שהיו מותרים להם עד כה.
 באותה שעה הונדגה שיטה אחרת בגבית מכס הנרות; הסכום הכללי
 של כל המכס הזה נחשב ל—230,000 ר', ונקצב הסכום הזה בדרך
 נסיון לשלש שנים. בכל שנה ושנה ימיל המיניסטרוים לעניני פנים
 את חלקי הסכום הכללי הזה על קהלות היהודים כפי האפשר
 על פי מצבן של הקהלות ובמדה מתאמת לסכומי הכנסות
 הקרובקה. כל קהלה מטלת על חבריה את הסכום המוטל עליה, על
 פי סדרי ההערכה הקבועים למסי הממלכה, ועל פי הכללים אשר
 ישים המיניסטרוים לעניני פנים לפני הקהלות. הקהלה חייבת לשלם
 את כל הסכום ואחריות היא על זה לגמרי, אך בידה לכפות את
 חבריה לשלם איש חלקו ולהשתמש בתחבולות הכפיה הנהוגים בגבית
 מסי הממלכה. ההשגחה על גבית סכומי מכס הנרות מאת הקהלות
 מוטלת על המוסדות העירוניים על פי הוראת המיניסטרוים לעניני
 פנים. ובטרם תעבורנה שלש השנים שנקבעו לנסיון הזה יוכל המי-
 ניסטרו לעניני פנים לעיין בדבר ולערוך הצעה על דבר האפשריות

לגבות את המכס הזה לפי מספר הנרות שהיהודים מדליקים¹. ככה נצלו היהודים מלוחציהם הקומיסיונרים, אשר מלבד המכס המגיע לקופת הממלכה והריוח המגיע להם הוצרכו להוציא עוד סכומים גדולים על הנהגת העסק, על החזקת לשכות סופרים ובאי-בה, על משא ומתן עם הפוליציה, על כפית הקהלות להעלות את המכס, על נסיעות, על קבלת מעות ומשלוח מעות, על איספת ידיעות על דבר אופני תשלומי המכס על ידי הקהלות, על הנהגת החשבונות זכויצא בזה. ומכּן התרעמו היהודים וקראו תגר על מכס הנרות לא משנאת ההשכלה והקנאות הדתית, כאשר השמו או בפסירות הגבורות של האדמיניסטרציה, כי אם מפני הלחץ התלוי, מפני שתחבולות הגביה היו קשות ומפני דרכי הרמאות שגששו בגביה זו². ואם היו קהלות שלא העלו את כל המכס בעתו, היו ספית מיוחדות בדבר, והן הבצורות והשרפות והתולידה, אשר גם הממשלה שמה לב להן ומטר בגללן את היהודים מן התובנות שגשארו בעד שנים שלמות. בדעתנו פל ואת קשה להבין, איך נקלטה השערת שקר זו על היהודים³.

¹ Сб. пост. по М. Н. Пр. 1825—1835 стр. 1124—1126.

² ואף על פי כן קרוב הדבר מאד, שרבים שנאו את המכס בימים ההם גם מפני שנאת ההשכלה, אשר ראו בה בצדק סכנה לאמונתם ולקיום עצמם. ומה בכך? — כלום לא היה כל יסוד להרדים על תורתם לדאוג מפני ההשכלה בכלל ומפני שאיפותיו הטובות של המינוסטר ביהוד? — הממשכילים שנלחמו להשכלה היטיבו לעשות על פי דרכם, אך להצטרף הרבה על כן לא נתקבלה ההשכלה וביחוד באהבה רבה, מפוזנות של "נעשה ונשמע" מכל צד, אין כל טעם, חשדנותם של המרדום היתה מיוסדת על דברים רבים, על מעשים שהיו לעיניהם, ובשעת גבית המכס נתגלה עוד, כי הרבה מהממשכילים בשם שאינם ברו-לבב (לכל הפחות על פי השקפת המרדום) כך אינם גם נקיי כפים. היפלא אפוא, כי רבו המלשינות על ההשכלה הוואת וביחוד על חדושים בשמה להנאת עצמם? המתרגם.

³ כל הטעשה הווא במכס הנרות מזכיר לי ספורי נאה אחד ששמעתי ספו אחד המורים בבית מדרש הרבנים, שהיה מביט בגלגל על כל חוי נות החיים, כשהיה המורה הווא מדבר במכס הנרות, היה מספר בכל פעם את הספור המכרד הווא: "משאנובו פריסטאב" בא אל יהודי אחד וישב עיירה קטנה לכפותו לשלם את מכס הנרות בתחבולות הכפיה שהיו בידו, ובאותה שעה הוכיח הפריסטאב את היהודי ויבאר לו את כל השווא הצפון בהשכלה ליהודים.

עתה נעבור אל ההאשמות העיקריות ופן על אודות הוצאת הספרים הדתיים.

כבר אמרנו, כי הוצאת הספרים על ידי מאגדלשטאם נוסדה על הדעה הכוזבת, שהיתה לו לאובארוב על התלמוד, שהולידה את הרעיון בקרבו לתת ליהודים קאטיזציונים תחתיו. מן המקומות שהבאנו מדברי אובארוב ראו הקוראים, כי התרחקות היהודים מהעיקריים נחשבה לפני הקנאות הדתות המנוסדה על התלמוד. אך לפי אי אפשר להכחיד דת-עם לא על ידי קרירות-דעת ולא על ידי רדיפה, או, בלשוננו של אובארוב, „אין עמים עשויים להכחיד“ אמרו לעשות את ההתלכדי נשק בידי הממשלה למטרותיה, ליסד בתי ספר מיוחדים ליהודים וללמד בהם את התלמידים תורת הדת היהודית, למען יראו היהודים, כי אין נוגע בדתם. על כן החליט הוועד הנוסד להביא ספרים בתי היהודים בשנת 1849 וליסד, בלי נעול את בתי הספר הכלליים בפני היהודים, בתי ספר מיוחדים להם, שההשכלה שבהם תהיה מוסרית יותר ממה שתהיה מדעית, ולתת לרבנים לחבר קאטיזציונים קצה כדי שלא לבטל מיד את התלמוד. ולהחליש את השפעתו הרעה של התלמוד הוחלט להנהיג את לימוד הלשון העברית; את יתר התלמודים גמרו ללמד רוסית אבל מהסרוך מורים יודעי לשון רוסיה התירו ללמד לפי שעה גם בלשון אשכנז. בשנת 1842 נתאשרה הרצאת הוועד לסדור מצב היהודים ליסד ועד זמני של רבנים אצל המיניסטרוים להשכלה, אשר יעיין בדבר התחבולות להפצת ההשכלה בקרב היהודים ולהגבלת המלמדים. להוציא לפעולה את כל התקנות האלה נתאשרו על ידי הקיסר עיקרי השכלת היהודים, אשר נחשבו כראשונה לדברי סתם, ועתה נתפרסמו, והם הדברים אשר הבאנו למעלה בכללם על פי ספר קבוצת התקנות של המיניסטרוים להשכלה. מסעיפים אחרים שבניקרים האלה אפשר

עשה כטוב בעיניך, אדוני, ענהו היהודי, ואני אין לו מאומה חוץ מהעו הוואת המכלכלת את כל בית; קח אותה, אם חפץ אתה, ואז אדע, כי אמנם טובה היא ההשכלה, אך קשה לשבת בלי להם. הפרויסטאב הרפה ממנו ולא ירד לנכסיו, אך עם זה כתב מיד בהראפורט שלו, שהיהודים בכערותם ממאנים למלאות את פקודות הממשלה הרוצה בהשכלתם ובתקנתם.

(¹ Доп. къ Сб. пост. по М. Н. Пр. 1863—1863 ств. 700.

לראות במה הובעה שאיפת הממשלה לכטל את התלמוד. אבל ועד
 הרבנים של שנת 1842 החליט, כי להנהיג קאטיחויים תחת התלמוד
 הוא נגד הכרותיהם הדתיות של היהודים, כי על פי הדין הדתי
 חייב הוא היהודי ללמוד את התורה בפרטיה ובמקוריה ולא על ידי
 קצור. גם החברים המשכילים שבועד אמרו, שהנהגת קאטיחויים
 היא תקנה שעוד לא בא זמנה, ועל כן הסכימה הממשלה, שלא
 רצתה לעורר את היהודים עליה על ידי מעשים קשים בעיניהם,
 לדברי ועד הרבנים; אבל מצד אחר לא יכול המיניסטרוים להסכים
 לרעיון שתהי תורת היהודים נלמדת על פי מקוריה, לאתר שהובע
 רצון הרוממות בעיקר השכלת היהודים שנתאשרו על ידי הקיסר
 שצריך להמעיט את למוד התלמוד, שהרי אם נהוץ ללמוד את
 תורת היהודים על פי מקוריה, אי אפשר עוד להמעיט את השפעת
 התלמוד, וכל שיטת התנוך היהודי תהזור ליושנה. המיניסטרוים
 להשכלה לא שם לב להבין, כי אפשר לבטל בלי תקנות מיוחדות
 כאלה את הדעות המשובשות המיוסדות על ההשקפה הכוזבת על
 התלמוד, כי על ידי ההשכלה הכללית שאמרו להפיץ בתוך
 היהודים על ידי בתי הספר עתידות ההשקפות הישנות להשרנות
 מאליהן מעט מעט, כמו שהיה באמת אחרי כן. אך הממשלה לא
 יכלה לעזוב פעם אחת את השיטה אשר אחזה בה, ולא חיללה
 לירוא מפני התלמוד המשובב את היהודים לפני דעתה, וכאשר
 עזבה את דבר הקאטיחויים נקשה לה תקנות אחרות נגד התלמוד.
 על כן גמר המיניסטרוים, כי נהוץ להדפיס את הספרים הדתיים
 הנחוצים ליהודים בהוצאה מיוחדת אשר יפירו בה מהם את
 הצוארים המסוכנים, שתורת התלמוד המזקת דבוקה בהם, כדי
 לצרגיע את היהודים על דבר הדאגה שהם דואגים לדתם ולהתחיל
 יהוד עם זה לטהר את התנוך היהודי משגיאות התלמוד. על פי
 היסוד הזה נמרה הממשלה להדפיס קצור ספרי הרמב"ם, המשנה,
 כתבי הקודש, סדור ואלפא-בית עברי עם תרגילים דקדוקיים. וכמנט
 שנתפרסמה ההודעה האופיציאלית שהממשלה עתידה להדפיס את
 הספרים האלה בסכומי מכס הנרות התחילו קהלות שונות להביע
 מהאזה על התקנות האלה.
 ואלה דבר המתאות;

דתיים
 ר' על
 במאה
 בהמשי
 סדור—
 גליונות
 תנאי
 האלה,
 הדפוס
 ולא ת
 נתן לא
 הכתוב
 והמדיני
 שאינם
 אסטרונו
 שהם
 כאלה,
 ברשיון
 הארץ.
 מכס ק
 ניסטרוים
 שהספר
 ספרי ה
 ממשיכילי
 המתרגם

הנה מאנדלשטאם התנה עם המיניסטרוים להכנה המשנה ספרים
 דתיים בעד כתי הספר ליהודים ושכרו לגליון היה מ-25 עד 100
 ר' על פי החשבון הזה: (1) יותר מ-200 גליונות רמב"ם עם מפרשים
 במאה ר' לגליון; (2) כ-600 גליונות כתבי הקודש עם מפרשים
 בהמשים ר' לגליון; (3) משנה—כ-300 גליונות ב-25 ר. לגליון; (4)
 סדור—כ-50 גליונות—ב-25 ר' לגליון; (5) אלפא-בית עברי—כ-70
 גליונות במאה ר' לגליון. כשבעים אלף ר' נקצב לו, על פי שמה
 תנאו עם הממשלה ממכס הבשר שכר עבודתו בחבור הספרים
 האלה, וסכום כזה יוצאו מן המכס הזה גם על הניה והוצאות
 הדפוס.

הספרים האלה, שהיהודים משתמשים בהם מכבר, לא הוכרחו
 ולא תורגמו על ידי מאנדלשטאם, הוא לא שנה בהם מאומה אף
 נתן לאנשים לכתבם במהברות מעל הספרים הנדפסים ואת המהברות
 הכתובות האלה הגיש לפני הממשלה בתור כתבי יד שלו.

תכנם של הספרים האלה מתנגד לחוגי ההיים הרוחניים
 והמדיניים ואינו מתאים למושגי הילדים. יש בספרים האלה חלקים
 שאינם מוכנים כלל לילדים, וגם יש בהם פרקים על אודות
 אסטרונומיה והימאה והרבה פרקים מסוגלים גם להזיק, מפני
 שהם מעוררים שנאה לבעלי דתות אחרות.⁽¹⁾

לא הקרו ולא דרשו כלל אצל היהודים, אם ישנם ספרים
 כאלה, והתרגום האשכנזי מיותר לגמרי שהרי המקור העברי נדפס
 ברשיון הצינזורה, ואי אפשר שיהיו בו דברים נגד תוקי
 הארץ.

מלבד מכס הבשר, שהספרים האלה נדפסים בו הבי המ
 מכס קשה הרש מוטל על היהודים, שהרי הדיפארטאמנט של המי-
 ניסטרוים להשכלת העם כבר הודיע לקהלות בהודעה נדפסת,
 שהספרים האלה, הנדפסים כל אחד במספר 10,000 אקומפלוארים,
 ספרי הובה הם לכתבי הספר היהודיים.

(1) אנב אורחא קטרונו המתאינים האלה, שהיו כנראה גם הם
 ממשכילי הדור, על תורת אמתיהם ואמונתם, והדבר היה בימי ניקולאי הראשון.
 המתרגם.

בהודעה הנדפסת היא נאמר; כי 12 רבנים ומלומדים בדקו את הספרים האלה והסכימו עליהם; אבל ראשונה, מאנדלשטאם בעצמו הוא הבהיר ברבנים האלה, והשנית, הם לא הסכימו באמת על מלאכת מאנדלשטאם אך אמרו, כי הספרים האלה ראויים שילמדו אותם בבתי הספר.

באותה ההודעה שנדפסה רוסית ועברית נאמה בנוסחה הרוסית, כי רבנים מן הראשונים במעלה בדקו את הספרים והסכימו עליהם, ובתרגומה העברי, שדפסה מאנדלשטאם בעצמו, נאמר, כי יסוד הספרים האלה—הפנים לבד—היה נודע למבחר הרבנים, ואותה הראו להם.

כשראה מאנדלשטאם, שלא רבים קופצים על ספריו, התחיל לכפות את המלמדים שיקטו, בשעה שהם מקבלים תעודת מלמדות, שנים מהלקי ספרי הרמב"ם במחור 3 ר'. 30 קופ.

האם לא טוב היה לתת רשות למכור את הספרים האלה, המתורגמים אשכנזית בארצות אשכנז ולהשתמש בסכומי מכס הגרות ליסוד בתי מלאכה ללמד נערי היהודים מלאכות שונות וליסוד אחרי כן בתי ספר מועילים?

זהו תכנן העיקרי של מהאות הקהלות.

ופרקליטי מאנדלשטאם אמרו בתשובותיהם את הטעמים והסברות האמורים למעלה בשם הממשלה על דבר הצורך להוציא בימים הראשונים מהוצאה מיוחדת את הספרים הרתיים, שהיהודים משתמשים בהם ביותר, והבאו בדבריהם את הסימן 13 מעיקרי השנ"ת היהודים שנתאשרו ביום 13 בנובמבר לשנת 1844 שעל פיו צריך להמעיט את הלמודים העבריים ולדחות אם לא מיד, לכל הפחות כבוא שעת הנושר, את סברותיהם הפילוסופיות המיותרות של מפרשי התלמוד. עוד אמרו הטוענים לו, כי אף על פי שהספרים, שנדפסו על ידי המיניסטרום, היו במציאות מכבד, אבל מהירם היה רב מאד ולא היו מתאימים למטרות הממשלה ואי אפשר היה להשתמש בהם בבתי ספר. למשל, מחור ספרי הרמב"ם בלי תרגום היה 20 ר', ובהוצאה זו מהירם עם התרגום האשכנזי יחד אך כששה ר'; מחור כתבי הקודש עם התרגום האשכנזי (באותיות עבריות) היה קרוב ל-35 ר', ובהוצאה זו עם

התרגום האשכנזי באותיות אשכנזיות מהירם קרוב ל-18 ר'. מלבד זאת עתידים הם להמכר בהוצאה שניה גם בהציו של מחיר זה, כי אז ינוכה ממחירם סכום הכסף הניתן למאנדלשטאם בשכרו. מאנדלשטאם נבחר להכיר את ספרי הלמוד בעד כתי הספר, לפי שהוא היה נודע למיניסטרוים בתור איש הגון לכך. ושכר עמלו נקצב במדה גבוהה מהרגילה, בשביל שהוצרך לקרוא עוד לאנשים בעלי השכלה לעזור לו במלאכה הגדולה הזאת.

בראשונה אמרו לקבוע לו 50,000 ר' בעד 1000 גליונות, ואחרי כן, כאשר גמרו להדפיס מספר הרמב"ם יחד ממך שעלה במחשבת בתחלה, עלה שכרו עד 60,000 ר'. גם לא אמרו בראשונה לשלם לו שכרו במזומנים, כי אחד הסוחרים שבוילנה קבל עליו בשטר קבלות להשיב למיניסטרוים את כל סכום הכסף, אשר הוציא המיניסטרוים על כתי היד, במספר איקויםפליארים מתאים לסכום זה מהשפה איטר הדפוס; אך לפי שהקבלן הזה לא עמד בדברו, ושטרו בוטל, הוכרה המיניסטרוים לקבל את ההוצאה הזאת (שכר עבודתו של מאנדלשטאם) על השבנו. אבל הסיגורים האלה קוו, כי כל הכסף הזה, הנלקח במלוה ממכס הנרות להוצאת הספרים האלה, יושב על ידי מכירתם, וכי אם גם לא תושכנה כל ההוצאות, יצא ההפסד הזה בשכר התועלת המוסרית, שהוצאת ספרי הנודך טובים עתידה להביא.

על דבר ספרי הרמב"ם אמרו הטוענים למאנדלשטאם, כי עבודתו היתה ללקוט מארבעת חלקי "היד החוקה" הגדולים את הפרקים הנוצצים ביותר ולתרגם את הדברים אשכנזית, שזה היה תרגום חדש לגמרי. מלבד זאת היה עליו לעיין במפרשי הרמב"ם, לקצדם ולהוסיף עליהם הערות פילולוגיות. ביהוד נכבדה בעיני סיגוריו של מאנדלשטאם הוצאת ספרי הרמב"ם, לפי שהוא (היד החוקה) כולל כל הדינים, ועל פיו יהי אפשר, כשתהיה השעה ראויה לכך להכיר את הקאטיחויים העתיד לרשת מקום התלמוד.

ועל מה שאמרו מתנגדי מאנדלשטאם, שאין ספרו של הרמב"ם מתאים לבינת הילדים, השיבו סיגוריו, כי הרמב"ם כתב ספרו לא רק לגדולים, כי אם גם לקטנים, כי מתשעה עשר הפרקים שבעיני תכונה נשאר בהוצאה זו רק פרק אחד, כדי לחבר את

הקודם לחלק זה אל הדברים הבאים אהריו. ועל דבר הערת שנהא לבני דתות אחרות אמרו סניגורי מאנדלשטאם, כי כל אותם הדברים, שמתנגדיו מביאים מספר „היד החזקה“, אמורים לא על בני דתות אחרות בכלל, כי אם על עובדי אלילים, וכי ראוי לממשלה להשתדל בזה, שלא יהיה ערכוב שני המושגים האלה, נכרי ועובד אלילים המצוי בין הקנאים שביהודים, נחשב להלכה פסוקה, כי נחויץ לברר ליהודים על פי ספרי דיניהם בעצמם, כי עבודת האלילים, שמששה והנביאים מחרפים אותה כל כך, אינה ענין כלל לתורה הנוצרית.

לענין הנהיצות להדפיס את כתבי הקודש אמרו הסניגורים, כי עד הוצאה זו של המיניסטרום היו הוצאות שונות עם פירושים הרבה, והיה נחויץ להשאיר מהם רק את השנים המצוינים (רש"י ובאר הרמב"ן ותלמידיו), וגם אותם היה נחויץ לקצר ולהוסיף עליהם הערות פילולוגיות, שיתברר על ידן עד כמה אין פירוש התלמוד מתאים לפשוטו של מקרא. גם הוצרך מאנדלשטאם לכתוב באותיות אשכנזיות את התרגום האשכנזי שנדפס באותיות עבריות ולתקנו על פי החקירות החדשות. ומהמבוא לכתבי הקודש שנכר נדפסה, הוסיפו סניגורי מאנדלשטאם, כבר אפשר לראות את הרוח הטוב שבהוצאה זו¹. בהוצאת ה„סדר“ היתה עבודתו של מאנדלשטאם להסיר מן הכתוב את המקומות שיש בהם דברי שנהא לבני דתות אחרות, להכריע בין הטעמאות השונות ולתקן את התרגום האשכנזי שנכר נחישין.

לשאול את הקהלות היהודיות אם יש צורך בספרים האלה, לא הוצרכה הממשלה כלל, לפי דברי סניגוריו של מאנדלשטאם, שהרי על פי הכללים שניתנו ביום 13 נויאבר לשנת 1844 גמרו להוציאם.

מתוך הכללים האלה יוצאת גם החובה, שהטיל המיניסטרום על בתי הספר הפרטיים לקבל את הספרים האלה כתור ספרי למוד אצלם, שכך נאמר שם: „דיני בתי הספר היהודים הפרטיים והמורים

¹ בראש ספר בראשית אנו מוצאים את מבואו של הראב"ע ואת מבואו של הרמב"ן (אור לנתיבה חוץ מהמאמר על חלקי הלשון שבסופו. הבהירה טובה, אבל המלאכה איננה מרובה כלל. המתרגם.

הביתיים שלהם יהיו מוסדים על העיקרים הכלליים המקובלים כחבל הארץ הזה¹⁾. ועל כן נהיך להנהיג גם בבתי הספר הפרטיים את ספרי החנוך הנהוגים בבתי הספר של הממשלה, וביחוד נהיך הוא בשביל זה, שעד כה לא השתמשו בבתי"ס הפרטיים כלל בתרגומים, ובלי ספרים כאלה אי אפשר לבטל את למוד התלמוד בהם. מטעמים אלה נדפסו ספרי ההוצאות האלה בעשרת אלפי איקויםפליארים, לתת לכל מחויק ב"ס מהמדרגה הראשונה איקויםפליאר אחד ולמחויק ב"ס מהמדרגה השנייה שני איקויםפליארים.

על דבר השאלה ששאל מאנדלשטאם מאת הרבנים, שיתנו הסכמתם על הוצאות המיניסטרוים, בארו סניגוריו, שהממשלה היתה מוכרחת להגן על הוצאותיה בכה הרבנים הנאמנים בעיני העם, כדי שלא יהיו היהודים מביטים בזעף אליהן; באמת לא הוצרכו אלא להתיר דברים קטנים מאד, אלא שאותם הרבנים הקטנים גדולים הם בעיני העם לפי דברי הסניגורים האלה. אמת הדבר, שהרבנים והמשכילים בדקו את הספרים והסכימו עליהם, אבל אלמלי לא באה הסכמתם, גם אז לא היו צריכים להמנע מהדפסתם, אחרי אשר נתקבלו כללי יום 18 לניאבר בשנת 1844, שהיו מכוונים לבטל את למוד התלמוד.

על פי הכללים האלה (סימן 31) הטיל המיניסטרוים על המלמדים לקבל את ספריו, ולא מאנדלשטאם הוא האשם בזה, כי הוא לא יכול להשתתף כלל באותה עצה.

ועל דרישת היהודים, שדרשו על פי אותם הכללים בעצמם שמום 18 נויאבר, שייסדו להם בתי עבודה ושעורי למודי מלאכות, אמרו סניגורי מאנדלשטאם, כי אמנם על פי תוצאותיהם הטובות של 32 בתי הספר שנטדו ליהודים ראוי לכפול את מספרם של בתי הספר, אבל אי אפשר עוד לגשת אל המעשה הזה מהסרון מורים. ושעורי המלואים של עבודות כפרים ומלאכות מצויות ביותר וגננות ומדעי טיכניקה ומסחר נסדר למודי ושמושי יחד, על פי הכללים שנתאשרו ביום 13 בנויאבר, לא הונהגו עוד מפני הטעמים האלה:

¹⁾ С6. пост. по М. Н. Просв. 1825—1855 стр. 396 п. 31.

בבתי הספר מהמדרגה הראשונה—מפני שבהם לא היו
 שעורים כאלה מתאימים לא לשנותיהם של התלמידים ולא למדעיהם
 המעטים שקט להם בבתי הספר האלה; ועל אודות בתי"ם מהמדרגה
 השניה הנה כבר התחילו נושאים ונותנים בכתב בדבר יסוד השעורים
 האלה, לפי שראש גליל הלמודים הקיבוצי הזה דעתו, שצריך להפסיק
 את יסוד בתי הספר הריאליים ובתי למוד המלאכות ליהודים, עד
 אשר יודע בפירור על פי תוצאות בתי הספר, שוסדה הממשלה
 ליהודים, באיזה מקום ובאיזו אופנים ראוי וטוב לפתוח מוסדות
 כאלה לפי דעתו של ראש גליל הלמודים ההוא ראוי להרגיל את
 היהודים בראשונה אל בתי הספר של הממשלה, שיעשו בתי"ם
 האלה נחוצים להם, ואז תבוא העת לגשת אל יסוד בתי הספר
 הריאליים ובתי למוד המלאכות, כי אם יפתחו שעורים כאלה קודם
 זמנם, תהי פתיחה זו סיוע וחזק להשרתם העזה של היהודים שדם
 מביטים בה על מעשי הממשלה. לפי דעתם של סניגורי מאנדלשטאם
 נכונה היא השקפה זו מאד; אבל גם אחרים משרי האדמיניסטרציה
 מצאו עכובים בדבר פתיחת שעורי המלואים. בגלל הסבות האלה
 ובגלל הסרן מורים ובגלל שלא נגמרה הליפת המכתבים בענין זה,
 לא היתה אפשרות לפתוח את שעורי המלואים.

בתשובות האלה לא נתבררה דעת היהודים המלינים, והם
 הוסיפו על טענותיהם הראשונות טענות גדולות מהן.

קודם כל דבר הראו בקאטאלוגים שונים את מחירי הספרים
 המצויים בבתי היהודים לעומת מחירי ספריו של מאנדלשטאם. הם
 אמרו, כי אין לחוש כלל מפני קאטיהוים, שהרי כבר נתקבל קא-
 טיהוים כזה לא רק בקרב יהודי גרמניה משנת 1812, כי אם גם
 במלאכות פולין ובבתי הספר היהודיים שבאודסה ובאומאן. אין צורך
 גם לחבר קאטיהוים חדש, כי יש הרבה מאד המצאות יפות של
 הקאטיהוים הזה, עד שקשה לבותר להגיד איזו מהן טובה בעיניו
 יותר. ומחירם הוא מ—12 עד 36 קופ.

על ספר הרמב"ם אמרו, כי בהוצאות הקודמות החזיק לא
 יותר מ-627 דפים גדולים ומחירו היה משהה עד שבעה ר'. אך
 בשלושים השנים האחרונות לא נדפס כלל, לפי שמעטים הם
 המשתמשים בו. וכתבי הקודש עם תרגום אשכנזי באותיות עבריות

או אשכנזיות היו נמכרים במחירים שונים מ-90 קופ. עד 5 ר' 40 קיס., וההוצאה הווילנאית הוצאת ליבנסון וכן יעקב עם התרגום האשכנזי מהורה 16 ר' 60 קופ. מלבד זאת דלא נותנת היא החברה הביבליאית הלונדונית את כתבי הקודש הנם לעשרות אלפים, וכן אמרו על האלפא-בית והסדור, שיצאו בהוצאות כמות והם עומדים תמיד להמכר כמתיר פתות ממחיר הוצאת מאנדלשטאם.

עוד העירו, שספרי מאנדלשטאם הם הוצאות ספרים שכבר נדפסו, והתרגומים לקוחים מתרגומים חדשים, שמאנדלשטאם אמר עליהם, שנתישגו ככה אמרנו, שעוד לפני הוצאת מאנדלשטאם תורגמו מ"ד פרקים מספרו של הרמב"ם על ידי סולובייציק, והמתרגם האופיציאלי השתמש בתרגום זה של סולובייציק. תרגומים אשכנזים לכתבי הקודש כבר היו או ששה עשר, ומלומדי אשכנז הללו את התרגומים ההם, ומאנדלשטאם אימר בעצמו בהקדמתו, כי לא שנה מאומה בתרגומו של בן-מנחם והאלפא-בית והסדור. נדפסו מלה במלה כמו שנמצאו מכבר בהוצאות אחרות.

על הטענה הזאת, שהוצאת ספרים כאלה שכבר נדפסו קודם לזה, היתה שלא לצורך, מוסיפים הם המתאוננים, כי השכר שנקצב למאנדלשטאם על הבורו-המהומים, גדול הוא מהראוי ומכארים, כי בסכום 111,000 רובל שקבל מאנדלשטאם בעד 1,846 גליונות, קבל 75,625 רובל מוותרים בעד 1326 גליונות של פנים ופירושים, שנדפסו מלה במלה כמו שהיו בספרים נדפסים מכבר. אם היה כל עמלו בתרגומים, יוצא על פי החשבון הזה, שנתנו לו 325 רובל בעד כל גליון, שהלא הפנים אינו שלו; אם העלו לו שכר על הסירה איזו דברים מן הספרים ההם, יוצא, שקבל 100 רובל לגליון בשכר הסרת שנים או שלשה מאמרים בו. מלבד זאת הגדיל מאנדלשטאם את הספרים על ידי האותיות הגדולות שבהן בהן ב-1,120 גליונות¹ או הרבה את שכרו ב-67,392 רובל, ומלבד כל אלה הלא החובה שהטילו על היהודים לקנות 10,000 איקוימפלוארים מספריו עולה, יחד עם השכר 111,000 שניתן

¹ (מ"ב) מת-שתהפטרות נדפסו גם הם כאותיות הגדולות שבפנים החומש הוא כודאי הוצאת נהרה בלו. מעם. המתרגם.

לו, עד 400,000 ר' שהוא מס כבד מאד ליהודים. ובמכוס הזה לא נכנסה עוד הוצאת המשניות עם תרגומו של יוסט בתקוני מאנדלשטאם, שכבר הודיע המיניסטרום על אוהותיה, שגם היא היתה עתודה לעלות עד 150,000 ר'. ועוד אמרו להוציא ספרים רבים בדמות ספרי המלים האשכנזים—העבריים, שגם הם יעלו עד 60,000 ר', וגם עתון עברי אמרו להוציא על ידי המיניסטרום, שגם זה היה עולה לשנה 30,000 ר' מכס מיוחד ליהודים. האומנם, שאלו היהודים בבהלה, הייב הוא המון עניי העם להקריב את אנורתו האחרונה שהוא מוצא בזעת אפו על הוצאת ספרים, אשר לא יביאו כל תועלת, על הוצאה שנואה לדם ביותר, בשכיל שיש בה נגיעה בדתם, על הוצאה שאין לראות מתי יבוא קץ לה.

עוד אמרו היהודים המתאוננים; כי הספרים שמאנדלשטאם מוציא, לא רק רעים מהישנים, כי אם גם מזיקים הם יותר מהם, ואינם מוכשרים כלל להשתמש בהם בבתי ספר. ספרו של הרמב"ם הוא תלמוד מקוצר ומשנה הוא לתלמוד במעלה בעיני היהודים. בו נכנסו כל ההלכות הנמצאות בתלמוד יחד עם כל הדברים שהדרשו הרבנים שהיו אחרי התימת התלמוד עד המאה השתים עשרה לספירת הנוצרים. ובכן, אמרו המתנגדים, באה הממשלה להוציא את התלמוד מבתי הספר, ובספר הזה היא לא רק מכניסה את התלמוד הזה בעצמו, כי אם עורגה מוסיפה עליו את שגיאות הרבנים שקמו בדורות המאוחרים, ולא עוד אלא שתחת הכרכים הגדולים שלא כל הרוצה היה יכול להבין את האמור בהם, מגישים לפני הילדים את התלמוד הזה כלשון מנוקה ומוכנה יותר. ספרו של הרמב"ם, וביחוד בזמן שהוא מסודר כראוי, אינו אלא דעל מסונן היטב—לפי דברי היהודים.¹ ועוד דבר תמוה יותר מזה הראו אותם היהודים במלאכתו של מאנדלשטאם: כיון שקצר את הספר, הלא היה לו להסיר מתוכו את כל המקומות המזיקים, והוא לא כן עשה, הוא השאיר בהוצאתו את הרבנים המזיקים והמסוכנים ביותר, גם לענין החיים המדיניים גם לענין החיים

¹ כלומר כן אמר לפני הממשלה אותם היהודים, ועיד היו "משכילים" כאלה מתפלאים, על היראה שהיו היהודים הדתיים יראים מפני החשבלה ומפני עסקיה החיצונים והפנימיים יתרו. המתרגם.

המוסריים. ככה הראו המתנגדים, כי בהוצאה החדשה הוקצו 208 עמודים לדברים שבין ישראל לעכו"ם, והם מלאים שנאה לבעלי הדתות אחרות בכלל.¹ גם על הלכות מלכים שנכנסו בהוצאה זו מספרו של הרמב"ם אמרו אותם היהודים כי מוזיקים הם למדינה, כי הם נותנים ליהודים מושגים שאינם נכונים על דבר היהם שבינם לבין מלכי הארצות שהם יושבים בהן (1) על מקומות רבים הבין מאנדלשטאם בעצמו, שהם מוזיקים ועל כן לא תרגמם אשכנזית, ואף על פי כן הניחם בפנים הספר העברי. לענין הנזק המוסרי שנספרו של הרמב"ם, הביאו המתנגדים מקומות רבים שנאמת אינם נאיים ברפס, וביהוד אי אפשר שילמדו אותם לתלמידי המהלכות הראשונות, והספר נועד ביהוד לתלמידי המהלכות האלה: בהוראותיו שבנינו רפואה מדבר הוא הרמב"ם בהרכה מקומות בלשון ברורה יותר מהראוי, ובתור רופא אפשר שרצה להזהיר את הגדולים, שלא ישחיתו את דרכם. אבל זה אינו מוכיח כלל שראוי ללמד תינוקות ענינים כאלה. תקון פדגוגי לא עשה מאנדלשטאם כלל בספר הרמב"ם שהוציא, לפי דברי מתנגדיו. הוא לא שנה את סדרו ולא סרה אותו על פי שיטה של מדרגותיו מן הקל אל הכבד.

על דבר כתבי הקודש אמרו הטוענים נגדו כדברים האלה: הגה מטרת הממשלה בהוצאה זאת היא להרחיק את התלמידים מן הפרושים הרבים, המוזיקים לפי דעתה; אך יש הרבה הוצאות כתבי הקודש שאין בהן כל פרוש. ובהוצאת מאנדלשטאם הלא ישנו גם פירוש רש"י, שדברים מלאים דברי התלמוד ורוחו. והבאור, שמאנדלשטאם אומר להוציא,² אפשר שיהיה מוזיק עוד יותר, כי בהקדמה שהדפיס כבה העיר עליו ועף כל היהודים, על כי הוא כופר בה בהתגלות ה' וכמופתים וכנבואה. ועל הסדור שלו

¹ מאנדלשטאם בעצמו מתרגם במקומות רבים מלת עכו"ם בהוראת אינו יהודי; כסובן, במקומות שבך יפה לו. ואותם היהודים השתדלו להוכיח לממשלה, כי כל מקום שנאמר עכו"ם סבון בו אינו יהודי פתם! המתרגם.

² אינו יודע אימה מצאו יסוד לערעור זה: בהקדמת אבן עזרא ובהקדמת הרמב"ם אין שום רמז לכפירה כל שהיא. המתרגם.

אמרו, כי נשארנו בו עוד הרבה דברים מויקים מאד (!) שהוסרו מסדורי התפלה שכבר נדפסו ברומיה ומהוצאת ווארשה לשנת 1846 (תר"ס).

עוד טענו היהודים ההם עליו, כי בחפצו למכור את ספרי הוצאותיו השתדל ועלתה בידו לפטור את כל המורים הפרטיים (המלמדים) מבהינה, וקנית איקויםפלאר שלם אחד או שנים מספריו הוטלה עליהם תחת בהינה זו. והבהינה היא היתה הערוכה על המלמדים, שהם ראויים לעסוק באומנותם.

על הסכמת שנים עשר הרבנים הנקובים בשמותם בשערי ספרי כתבי הקודש, של מאנדלשטאם אמרו מתנגדיו, כי נתנו לו בשעה שנמסע מעיר לעיר והוצאות הנסיעה נתנו לו ממכס הבשר— לכפות את הרבנים להסכים על ספריו, כי איש מהרבנים לא אבה לתת הסכמתו, אלא שאיים עליהם, שאם לא יסכימו לרצונה זה של הממשלה, תשלח הממשלה את ידה באמנת היהודים, והאיום הזה המה אחריו שנים עשר איש, שרק שלשה מהם רבנים הם, והאחרים הנונים נסוחרים, אך לא מלומדים. ולא עוד אלא שגם תוכן דבריהם של המסכימים האלה אין בו שום הסכמה לשיטתו של מאנדלשטאם בהוצאת ספריו.

עוד התרעמו הטוענים הללו, על כי תורגמו הספרים אשכנזית ולא רוסית; הם הביעו תמהון, על כי הוצרך מאנדלשטאם לתקן את סגנונם ואת רעיונותיהם של חכמי אשכנז שלנו, כאילו אין תרגומם של החכמים ההם מספיק לכנוהם של העגלונים והסנדלרים וסוחרי הבלאות והפאקטורים (!) שבפלכי המערב. הלא טוב היה לממשלה להרגיל את שני מיליוני היהודים שלה, על ידי תרגום רוסית של ספרי הקודש, בידועת הלשון הספחות הרוסית מלחביאם לידי העיון בספריהם הראציונאליסטיים של חכמי אשכנז היהודים— לא רק קטנים כי אם גם גדולים— היו קוראים את התרגומים האלה, לפי שידעיהם הם לשון רוסיה יותר מלשון חכמים שבספרי אשכנז וגם יותר מלשון האשכנזים המדוברת; הרבה יהודים יכלו, לפי דברי הטוענים האלה, ללמוד את הלשון הרוסית על ידי תרגום כזה.

והחשש, פן יקראו פראכוסלאבים את תרגום ספרו של הרמב"ם בלשונם ויטעו אחרי התלמוד, אין לו כל טעם, אם יושם לב, כי על ידי התרגום היו הקוראים הרוסים יודעים את ערכן האמתי של דעות הרמב"ם. ואם רצתה הממשלה בתרגום האשכנזי, כדי לדעת על ידו בכבוד, שספרי התלמוד האלה מנוקים מהטאים נגד הצינוורה ונגד הפרדוגיה, יכולה היא להוכיח מתכנם של מאמרים רבים בספר הרמב"ם וביתר הספרים, שהטעו אותה בזה (וכלומה שאין התרגום נאמן במקומות שיש בהם חשש סכנה מצד הצינוורה או קלקול פרדוגי).

ואלה התשובות אשר השיבו סניגורי מאנדלשטאם על התלונות האחרונות האלה:

הם מודים, כי הנהגת קאטיחזים בכלל דבר קל הוא, אבל צריך שיהי הקאטיחזים מוכשר לדחות את התלמוד מפניו, וזה אינו דבר קל, כי אם עבודה כבדה מאד, שלא נמלאה לא על ידי הקאטיחזים האודיסאי ולא על ידי האומאני ולא על ידי הווארשאי. גם מעירים הם עוד, כי רק בווארשה מלמדים את הקאטיחזים, ובכל מלכות פולין אין מלמדים אותו, והמון העם חושב את המנהג החדש הזה למינות. על דבר הספרים הנמכרים בזול אמרו הטוענים למאנדלשטאם, שאינם מאמינים במציאותם של ספרים כאלה במחירים כאלה ושככלל אין להם ידיעות על אודותם.

על הטענה, שהספרים והתרגומים שנהוצאת מאנדלשטאם לא לו הם, לפי שכבר קדמוהו אחרים, ענו סניגוריו, כי סולובייציק תרגם רק פרק אחד שיש בו מ"ד סימנים, ומאנדלשטאם כבר הוציא או שלשה חלקים שהם 2000 עמודים, והרי זה ספר חדש לגמרי. על תרגומי כתבי הקודש אמרו, כי אמנם יודעים הם שיש תרגום לתור ותרגום אחד חדש של צונץ, אבל היהודים מכבדים ביותר את שם בן-מנחם. יחד עם זה העירו, כי בכל כתבי בן-מנחם לא נמצאו אלא תרגום התורה והתהלים ורק בלשון אשכנז בלי פנים¹ וכי מאנדלשטאם עשה תקונים שונים בתרגומו של בן-מנחם.

¹ הערה זו לא לכבוד היא לבעליה, כי אינה אלא אחיות עינים גסה: מה בכך, אם בכל כתבי בן-מנחם נמצאו תרגומו בלי פנים? הלא תרגומו על

השקפת היהודים על חובת קניית הספרים המוטלת על המלמדים ומהויקי בתי הספר, כעל מכס חדש, לא נכונה היא, לפי דעתם של הסניגורים האלה, שהרי הכסף הזה מיועד להשיב את דמי הדפסת הספרים, ובכך ישוב אל קופת מכס הנרות, שעל השבונה נדפסו הספרים. על דבר מהירם של ספרי מאנדלשטאם, שמתנגדו התאוננו, כי גדול הוא מאד, השיבו המוענים לו, כי גליון דפוס אחד של הספר היקר ביותר, הוא ספר הרמב"ם, עולה $2\frac{1}{4}$ קופ., בשעה שגליון אחד של ספרי החנוך הכלליים וגם של הריסטומטיה, שכל עמל הנורה הוא רק בחירת מאמרים עולה למיניסטריום במחיר 3 קופ.

בזה שיש הרבה דברים מוזקים בספרי הרמב"ם, הודו במקצת גם סניגורי מאנדלשטאם, אבל אמרו, שהמיניסטריום נתנה לאנשים בקיאים ונאמנים לכדוק את ההוצאה הזאת, ובודאי יוסרו כל הדברים האלה, וכבר הוחלט להסיר אחדים מהם. ועל דבר השנאה לנכרים הורו ואמרו, שכל מקום שיש בו דברי שנאה לנכרים אין הדברים מכוונים אלא לעובדי אלילים. והמקומות שיש בהם דעות משוכשות בעיני אסטרונומיה וחימיה לא הוסרו מן הספר, בשביל שהם נחשבים בעיני היהודים לתוקים נכבדים בתכונה, ולשנות את הדברים ההם אי אפשר, לפי שאין לשנות את הדעות הדתיות שנאחזו בקרב היהודים, ביהודי אותן שגם הרמב"ם מסכים להן. ועל דבר התפרונות הפרדוגיים שבספר, אמרו הסניגורים, שאין ספרו של הרמב"ם סבה חנוך, כי אם קבוצת הדינים והמנהגים, שהלקים אחדים ממנה ילמדו בכתי הספר, וזה יהיה מעבר מן התלמוד אל הקאמיוחיוס. וכן אי אפשר לסדר את הספר הזה בהדרגה מן הקל אל הכבד, כי ענינים קלים וחמורים באים בו כערבוביה, והרבנים בקשו, שיהיו הלקי הספר שלמים כפי האפשר.

התורה נדפס בראשונה עם הפנים והכאור, ומה שנמצאו תרגום זה גם באותיות אשכנזיות מקטין עוד יותר את זכותו של מאנדלשטאם עליו. ומה בכך, שבן-מנהם בעצמו לא תרגם את יתר הספרים, הלא סוף סוף כבר היו תרגומים כאלה על כל התורה? הלא גם ליבינסון ובן-יעקב הוציאו בעת ההיא — קודם למאנדלשטאם — את כל כתבי הקודש עם הכאור, ולא אכרו כלל, כי יש להם זכות מחברים על הספרים האלה, כי אם הודיעו בכל שער את שם המתרגם ואת שם המבאר המתרגם.

על ההקדמה לכתבי הקודש אמרו, כי יעברו עליה עוד, אך לא יסירו, וכי נועדה לא בעד התלמידים. ומן הסדור הוסרו הרבה מקומות מוזיקים (!) על ידי מאנדלשטאם בעצמו, ורק מקום אחד נשאר.

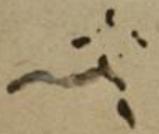
ספר הלמוד האלה הוטלו לתובה, לפי דברי הסניגורים, רק על בתי הספר ועל המורים הפרטיים המלמדים, ולא על היהודים בכלל, ונתקנה תקנה זו, כדי להטיב את דרכי התנוך בקרב היהודים. בשעה שהטילה הממשלה תובה זו על המלמדים לא פטרה אותם כלל מן הבחינה, אך הקלה מעט את הבחינה, לפי שגם אחד מהם לא היה יכול לעמוד בבחינה זו, אילו החמירו בה כראוי על פי הדין.

לענין הסכמת הרבנים העירו הסניגורים (בצדק), כי בשם למדן יכונה לא רק רב, כי אם כל מי שעוסק בתורה, וכי על פי רוב ימצאו למדנים בין בעלי הבתים הקטנים.

ועל הדרישה, שדרשו מתנגדי מאנדלשטאם, שיהיו הספרים האלה מתורגמים רוסית, אמרו הסניגורים, שזה אי אפשר, לפי שבודאי לא יתן המינד הקדוש את ברכתו.

אלה עיקרי הדברים שהוכעו במחלוקת המתנגדים להוצאת מאנדלשטאם והדופכים בזכותה, היא המחלוקת, אשר הולידה השקפות שונות על התיחסותה של הממשלה אל השכלת היהודים.

יש אשר אמרו, כי אם עוד לא באה העת להבר קאטיחזיוס ללמודי הדת העברית במדה הראויה לילדים, אין זה יסוד מספיק לממשלה נוצרית לקבל עליה הוצאת ספרים חתיים ליהודים. הוצאה כזאת אין לה טעם כפרט בשביל זה, שעל פי רוחה הטבעי של הספרות העבריות, שתכנה הוא או תורת הרבנים הישנה או הראציונאליזמוס החדש של יהודי אשכנז, ומשני אלה אין לבחור כל דבה מתאים לשאיפות הממשלה. יכולה היא הממשלה אך לסבול את תורת היהודים ולא להיות למגן לה, לעשות את אחד מחלקיה לתורה קבועה בשם הממשלה לתוך בה את ילדי היהודים. ועל דבה תורתם של יהודי אשכנז, אמנם יכולה היא התפשטות הראציונאליזמוס להיות לתחבולה טובה לשרש בה את שגיאות התלמוד, אבל יהיה עם זה היא יכולה להביא לידו כפירה בעיקהי כל אמונה, ותיה הגוף

הבא על ידה גדול הרבה גם מהנוק הצפון בשגיאות התלמוד. על פי יסודי ההשקפה הזאת אמרו בעלי הדעה הזאת, כי נחויץ לבטל את הדפסתם והוצאתם של הספרים העבריים שקבלה עליה הממשלה ולהתיר ליהודים ללמד בבתי הספר את דתם על פי התורה שבכידיהם, ובלבד שתהי ההשגחה על הלמוד הזה בידי השלטון שעל בתי הספר, על פי הכללים שנקבעו ביום 13 בנובמבר לשנת 1844, והשלטון הזה ישגיח, שיהי הלמוד מתאים לשנות הילדים ולמושגיהם ושלא יתירו ללמד כל דבר מגונה או מתנגד לחוקים האזרחיים. וכדי לבטל את התלמוד ראוי, לדברי בעל הדעה הזאת, להנהיג שילמדו בבתי הספר ליהודים את תורת הדת על פי מהכרות כתובות, אשר יוכלו בעלי השלטון על נקלה לדעת את אשר בהן. ככה יכלה הממשלה להגיע בדרך נאה לה לידי הנהגת קאטיחזיום בבתי הספר ליהודים ולהשביח את תורת השקר המזקת (1) של התלמוד ומפרישיו.

ואתרים אמרו, כי הממשלה צריכה ללכת בענין הזה בדרך אשר בחרה לה מבתחלה בלי נשות ממנו. אחרי אשר החלט, כי טוב להוציא את התלמוד מבתי הספר שלהם ולהתחיל בקאטיחזיום מיוסד על המשה הומשי התורה ותקנות התלמוד, שאינן מתנגדות להתבוללות היהודים בקרב בני הארץ העיקרים, יהיו כל התקונים הבלתי-גמורים בדבר הזה אך להויק ולא להועיל. גם כי יתנגדו היהודים למעשי הממשלה אשר תעשה באומץ לבב, אין לה לשוב אתור מדרכה ומן המטרה אשר שמה לה. — כן עשו והצליחו בכל הממלכות וכן עשו גם במלכות פולין ש. דפס בה קאטיחזיום בשנת 1839, וכבר הונחג בכל בתי הספר ליהודים. על פי הסברות האלה אמרו בעלי ההשקפה הזאת, כי נחויץ להפסיק את הדפסת הספרים העבריים שהתחילה הממשלה, וביחוד את הדפסת ספר הרמב"ם, אשר היהודים מתרעמים עליו בכל מקום ואשר, אחרי כל התקונים שנעשו בו, עוד יכיל הרבה דברים שאינם עולים יפה על פי הפרוגיה הנכונה. ועל כן היה ראוי, על פי בעלי הדעה הזאת, להבר קאטיחזיום בעד בתי הספר האלה ולהתיר להשתמש בהם כתבי הקודש ובחיבורים אחרים, של יהודים משכילים, שנתכוונו בהם לשרש את השגיאות הדתיות מלכות בני אמונתם. והיו ערה בני כתי שלישית. המה פתחו בענין אחד וסיימו

בענין אחר. הם אמרו: אם הפצה היא הממשלה להיטיב מצב היהודים עליה לראוג לטובתם החמרות ולא לשנות ולצרף את דעותיהם הדתיות. אבל אחרי אשר גמרה הממשלה, כי ראוי ליסד בתי ספר חדשים ליהודים תחת ההדרים הישנים, שהיו מושגיהם הדתיים מתקלקלים בהם, הגה הלמוד, על פי מחברות כתיבות אי אפשר שיהיו בעלי השלטון שבבתי הספר משגיחים עליו, ועל כן יביא לידי תוצאות קשות. בשביל זה נחוץ להסכים לדעיון הוצאת ספרים דתיים ליהודים על ידי הממשלה.

וכתה רביעית אמרה לפתור את השאלה הקשה הזאת, על דבר התיחסות הממשלה אל הפצת השכלה בין היהודים על מנת לשנות את דרכי חייהם, אשר נשאו ונתנו בה במיניסטריומים הרבה, בדרך פשוטה מאד אבל גם משונה מאד בגסותה. בני כתב זו יעצו לעזוב את התיאוריות וההקירות המופשטות ולחנך את היהודים הנך רי א לי. הם השכו לתתבולה נכונה ומועילה ביותר להגהיג מנהג זה: כל יהודי, מכל מעמד שיהיה, אשר ימצא בו בגלוי או בסתר מעשה התנגדות לתקנות הממשלה שתתקן לשנוי מצב היהודים, יענש עונש מלקות על ידי הפוליציה; וכן יעשה לכל מלמד, אשר לא תהיה לו תעודת מלמדות מאת הממשלה.

אך הכתה אשר הגינה על מאנדלשטאם והשתדלה שתוציא הממשלה ספרי הנך דתיים ליהודים אמרה, שכל ההתנגדות הקשה להוצאת הספרים האלה, אינה אלא מעשי קנאות של המון העם, המתאמץ להרוס עד היסוד את בתי הספר המיוסדים על ידי הממשלה ולקלקל את מהשבתה על דבר הפצת ההשכלה בין ילדי היהודים, ועל כן יעצה כתה זו שלא לשים לב כלל לדברי היהודים בענין הזה ועל כל פנים שלא להסכים ללמוד הדת היהודית על פי מחברות כתובות. לאסור את התלמוד בתי הספר של הממשלה ובבתי ספר פרטיים, בלי תת תחתיו ספר אחר מכובד בעיני היהודים כספרו של הרמב"ם, אי אפשר לפי שבאופן זה יאמרו היהודים, כי מעבירים אותם על דתם. הלמוד על ידי מחברות כתובות מאושרות על ידי שלטון בתי הספר יהוק את השדנות היהודים הרושבים, כי כונתה ממשלה היא להביא את התלמידים לידי המרה. גם קשה הוא לבקר כראוי את המאמרים המובאים מן התלמוד, ואם יעשי

בהם איזו תקונים, ימצאו היהודים בזה מעשי עול וכפיה בלי טעם. דברים כאלה ימו את לשב היהודים מאתרי בתי ספרה של הממשלה, וכבתי הספר הפרטים תדיינה המהברות הכתובות מוכנות רק למראה עין, ובאמת ילמדו בהם תלמוד נסתר, וכל בית יהודי פרטי יהיה כמין בית ספר נסתר. מכל הטעמים האלה אמרה כתה זו, שאי אפשר לבטל את הוצאת הספרים הדתיים על ידי הממשלה, ועל יתר ההערות והקושיות (כי לא נאווה לממשלה נוצרית להגן על הדת היהודית וכי גם קצור ספרו של הרמב"ם הוא מן המזיקים) יצאה תשובות מספיקות; ורעתה של כתה זו נתקבלה.

ובכן אברו כסף רב על הוצאת ספרים, אשר לא הביאו כל תועלת ואת הרעיון העיקרי והמועיל ביותר, את הטבת מצב היהודים החמרי והמוסרי יחד על ידי בתי ספר למוד מלאכות לא הוציאו לפעולה.

התקופה השלישית.

התקופה הראשונה היא ימי מלחמה בין הממשלה ובין היהודים, שהממשלה היתה המתהילה בה והיא המנצחת בה; בתקופה השני היתה עוד מלחמה כזאת, אבל הפעם התהילו היהודים מריבים בממשלה, והם גברו בה בפועל, אף על פי שהממשלה עשתה את שלה. נפרק השלישי הזה ידובר על אודות מלחמה פנימית, מלחמת מפלגות בקרב היהודים, שנחלקו ביניהן בשאיפותיהן להפצת ההשכלה בתוך העם.

בראשונה השבה הממשלה, כי ההנהגות המרכזיות לעניניהם הדתיים של היהודים שנסדו בפראנציה על ידי נאפוליון, עזרו הרבה „לכטול הדעות המשובשות הקודמות, שהיו מרחיקות את היהודים מתוך החברה האזרחית“. על כן היתה מטרתה העיקרית של הממשלה בדבר השכלת היהודים ליסד הם הנהגה דתית בשם „רכנים פלכיים“, אשר יהיו מהונכים ברוח הממשלה, ועל כן יהיו בידם להגשים את הדעות הטובות בעיניה בחייהם האזרחיים של